Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

№203 (14703) 1991 чылдың ноябрь 29, пятница ● Садар өртээ 20 көп.

КЫШТАГЛААШКЫН ...

Амгы үеде республиканың кодээ ишчилериниң мурнунда туруп турар эң чугула сорулга болза мал кыштаглаашкынын экии эрттирери, малдан алыр продукцияны бүдүрериниң хемчээлин кудулатпазы болур. Бүгү чүзүн малды кыштан хүр ажырар дээш районнарның малчыннары бо хүннерде эрес-шудургу ажылдап турар.

Республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш кодээ ажыл-агый органнарының харысалгалыг ажылдакчылары малда ажылдап турар кижилерге боттуг дузаны көргүзер дээш база-ла дээштиг хемчеглерни ап турар. Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Шериг-оол Дизижикович Ооржактың эрткен хүннерде Эрзин, Тес-Хем районнарга чоруп, малчын коданнарда чурттап турар кижилерниң ажыл, амыдыралы-биле таныжып, оларның негелде-хереглелин билип ап, чон-биле чугаалажып чоруп турганын солунувуска бижээн бис.

ЧУРУКТА: Ш.Д. Ооржактың Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң № 2 хойжу бригадазының малчыннары-биле ужуражып турганы.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

ЭРГЕ-ХООЙЛУГА ӨӨРЕДИР

ЧООКТА ЧАА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЮСТИЦИЯ МИНИСТЕРСТВОЗУНГА ЭРГЕ-ХООЙЛУ ПРОПАГАНДАЗЫНЫҢ БОЛГАШ ЭРГЕ-ХООЙЛУ ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДҮҮШТҮРҮЛГЕ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ БОЛГАН.

Аңаа ниити билиг школаларынга, профтехучилищелерге, дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринге күрүне үндезиннерин болгаш эрге-хоойлу билиглерин өөредип турарының талазы-биле айтырыгны чугаалашкан.

Республиканың өөредилге черлеринге эрге-хоойлу өөредилгезин канчаар организастап турарының дугайында дыңнадыгны Юстиция министерствозунуң башкарыкчы специализи Б. К. Свердюков кылган. Бо талазы-биле ажыл өөредилге черлеринге чоруп турар-даа болза, чамдык школаларда өөредилге шактарын кызырып каапканы шын эвес деп, ол чугаалаан.

Хуралга Тыва Республиканың Улус өөредилге министерствозундан, хоорайның улус өөредилге килдизинден, № 4 профтехучилищеден келген ажылдакчылар санал бергеннер. РСФСР-ниң Улус өөредилге министерствозундан келген чагаада күрүне үндезиннерин болгаш эрге-хоойлу билиглерин өөредир шактарны дүжүрер дугайында айтышкын дүвүрелди болдуруп турар деп, олар чугаалааннар. Ынчалза-даа бистиң республиканың онзагай байдалын барымдаалап тургаш, эрге-хоойлу билиглерин өөредир шактарны кызырбас, харын-даа юрист эртемниглерни олче-бүле хаара тудары чугула деп шиитпирни хүлээп алган.

Чөвүлелдиң келир чылдың бирги кварталда кылып чорудар ажылының планын бадылаан. Эрге-хоойлу билиглерин пропагандалаар талазы-биле ажылды күштелдирери-биле холбашкан хемчеглерни ында киирген.

Хуралды Тыва Республиканың юстиция министри, дүүштүрүлге чөвүлелиниң даргазы Ю. Т. Стал-оол түңнээн.

Владислав ХОВАЛЫГ.
Тыва Республиканың Юстиция министерствозунуң специализи.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРНИ ДЕТКИИР

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы бурунгу хүн болуп эрткен.

Эрзин, Тес-Хем районнарда мал кыштаглаашкынын берге байдалдыг болуп турарын барымдаалааш, ол районнарга дуза көргүзериниң талазы-биле доктаалды хуралга ээлчег чокка хүлээп алган. Мал чемнери, хөмүр-даш, кывар-чаар материалдар, үлетпүр база аъш-чем бараанннары, эмнер, артык кезектер болгаш өске-даа чугула херектиг дериг-херекселдерни кыска хуусаада бо районнарга сөөртүп чедирерин республика ужур-дузалыг организацияларга Министрлер Чөвүлели дааскан.

«Чер реформазының дугайында», «Арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар дугайында» Тыва Республиканың хоойлуларын күүседир талазы-биле улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң күүскомунуң ажылының дугайында» райкүүскомунуң даргазы К. А. Маспык-оолдуң илеткелин Президиум хуралынга дыңнап, чугаалашкан.

«Чер реформазының дугайында», «Арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар дугайында» Тыва Республиканың хоойлуларын күүседир талазы-биле ажылды чорудуп эгелээнин демдеглээн. Районда 15 арат болгаш тараачын ажыл-агый тургустунган, беш арат ажыл-агый боду техникалыг. Оларда тарылга, мал кадарар шөлдерни быжыглаан. Арат, тараачын ажыл-агыйларның ассоциациязын районда тургускан. Арат ажыл-агыйларны тургузарынга Ээрбек көдээ Совети, «Ээрбек» совхозтуң администрациязы болгаш күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели деткимче, дузаны чедирип турар, ам ында чеди арат ажыл-агый бар, оларда черни быжыглаан.

Чер реформазының, арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар дугайында хоойлуларны күүседир дээш райкүүском чамдык ажылдарны чорудуп келген-даа болза, үениң негелдезинге четпейн турарын Президиум кежигүннери шүгүмчүлээн. Чер реформазын боттандырарынче шоолуг сагыш салбаан, ооң дугайында чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын чорутпайн турар. Совхозтарның, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чамдык удуртукчулары чер реформазын деткивээн.

Арат, тараачын ажыл-агыйларны хөйү-биле тургузарынче кошкак кичээнгейни райкүүском салган. Өөк, Сесерлиг көдээ Советтерниң девискээринде оларны шуут тургуспаан. Улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитеди арат, тараачын ажыл-агыйларны тургузар күзелдиг хамаатыларның билдиришкиннерин сайгарып көөрүнүң хуусаазын сагывайн келген. Арат ажыл-агыйларга экии черлерни, техниканы, үрезинни, уксаалыг малдарны, чээлилерни бербейн турар. Оон өске-даа четпестер райкүүскомнуң ажыл-чорудулгазында, удуртулгазында барын хуралга илереткен.

Хурал чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Чер реформазының, арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар дугайында Тыва Республиканың хоойлуларын амыдыралга боттандырар талазы-биле чүгле улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң күүскомунуң моон соңгаар күүседир, кылыр ажылын ук доктаалда айыткан эвес, республиканың бүгү райкүүскомнарының, Агроүлетпүр эвилелиниң, Чер реформазының талазы-биле күрүне комитединиң, арат болгаш тараачын ажыл-агыйларның ассоциациязының болгаш өске-даа организацияларның сорулгаларын айыткан. Хүлээп алган доктаалды ёзугаар алырга, чер реформазының, арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар дугайында хоойлуларны боттандырарын эң чугулага көрүп турар, оларның күүселдезиниң хыналдазын шыңгыы контрольга алырын айыткан. Моон алгаш көөрге, бо хоойлуларны амыдыралга боттандырар дээш шыңгыы, тодаргай хемчеглерни алыры чугула болуп турар. Ук доктаалдың күүселдезин ийи ай болгаш хынап көөрүн Президиум хуралы шиитпирлээн. Ындыг болганда ооң күүселдезин чедип алыр дээш организакчы ажылды чорудар апаар.

«Рынок харылзааларынче шилчип турар үеде Тыва Республиканың кадык камгалалының ажыл-агый чорудулгазын чаа чурумче шилчидер дугайында» Тыва Республиканың кадык камгалал министриниң оралакчызы А. С. Тулинниң информациязын хуралга дыңнап чугаалашкан. Рынок харылзааларынче шилчип турар үеде Тыва Республиканың кадык камгалалының ажыл-агый чорудулгазын чаа чурумче шилчидериниң концепциязын, чаа ажыл-агый механизминиң үезинде Тыва Республиканың эмнелге-профилактика албан черлериниң ажылының дугайында дүрүмнү хүлээп алган.

РСФСР-ге ат кырында хуужудулга счеттарының болгаш салышкыннарының дугайында РСФСР-ниң Хоойлузун күүседир талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды хурал хүлээп алган. Бо Хоойлуну күүседип эгелээрге, Тываның Ажаалга банкызының албан черлериниң четкизи калбарар, чаа ажылдаар олуттар херек, банкыга келген кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузар болгаш өске-даа чүүлдер чугула болу бээр. Ону боттандырарын доктаалда айыткан.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан, ол талазы-биле доктаалдарны хүлээп алган.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Бо чылдың декабрь 5-те хоорай Совединиң VIII сессиязы болурун улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң президиуму дыңнадып тур.

Аңаа «Хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң ажылының дугайында» айтырыгны чугаалажыр. Ол талазы-биле илеткелди хооркүүскомнуң даргазы В. Х. Караоол кылыр.

Хооркүүскомнуң ажылынга хамаарышкан саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни №№ 3-31-06, 3-43-49, 3-13-81 телефоннар дамчыштыр дыңнадырын президиум дилеп тур.

Чуртувуста БО ХҮННЕРДЕ

АРМЕНИЯДА, АЗЕРБАЙДЖАНДА БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

МОСКВА. Чурттуң Президентизи Михаил Горбачевтуң даргалаашкыны-биле Күрүне чөвүлелиниң хуралы ноябрь 27-де Кремльге болган. Россияның, Азербайджанның болгаш Арменияның президентилери Борис Ельцин, Аяз Муталибов, Левон Тер-Петросян олар Күрүне чөвүлелиниң хуралынга олурушкан. Оон аңгыда Беларусьтуң Дээди Совединиң Даргазы Станислав Шушкевичини, Таджикистанның Дээди Совединиң Даргазының оралакчызы Акбаршо Искандаровту Күрүне чөвүлелиниң хуралынга чалап олуруштурган.

ССРЭ-ниң даштыкы харылзаалар министри Эдуард Шеварднадзе, ССРЭ-ниң камгалал министри Евгений Шапошников, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң Чиңгине штавының начальниги Владимир Лобов, ССРЭ-ниң иштики херектер министри Виктор Баранников, айыыл чок чоруктуң республикалар аразында албан чериниң даргазы Вадим Бакатин олар чалаанын ёзугаар хуралга база олурушкан.

Азербайджанның болгаш Арменияның аразында нарын байдалды Күрүне чөвүлелиниң хуралынга кичээнгейлиг чугаалажып көрген. Ийи республиканың аразында тургустунган нарын айтырыгларны, ылаңгыя Даг Карабахта байдалды тайбың арга-биле шиитпирлээринче угланган доктаалды Күрүне чөвүлели хүлээп алган. ССРЭ-ниң Президентизи Михаил Горбачев, Азербайджанның президентизи Аяз Муталибов, Арменияның президентизи Левон Тер-Петросян олар доктаалга ат салганнар. Үш президент кады ат салган доктаалдар мооң мурнунда хүлээп алдынмаан турган. Ам ол доктаалга үндезилээш, Азербайджанда, Арменияда байдалды экижидип болурунга идегел тургустунуп келген деп хуралга демдеглээн.

ИНГУШЕТИЯДА СӨӨЛГҮ БОЛУУШКУННАР

ГРОЗНЫЙ. Ингуш улустуң күрүне тургузуунуң дугайында референдумну 1991 чылдың ноябрь 30-де эрттирерин шиитпирлээн деп, Ингушетияның Улусчу совединиң даргазы хоойлу-дүрүм эртемнериниң доктору Бексолт Сейнароев медеглээн. РСФСР-ниң составынга бодунуң автономнуг республиказын тургузарын, мурнунда хунааттырган черлерин дедир алырын ингуштар күзеп турар бе деп айтырыгны референдумга киирер дээн. Бир эвес Ингушетияның чону референдум үезинде ындыг шиитпирни хүлээп алыр болза, Россияның Президентизи Борис Ельцин Ингушетия айтырыының талазы-биле чогуур шиитпирни хүлээп алыр ужурлуг деп, Ингушетияның Улусчу чөвүлели санап турар.

Бо чылдың ноябрь 30-де эрттирер кылдыр чарлаан референдумга хамаарыштыр Ингушетияның бодунда политиктиг күштерниң аразында чаңгыс зай бодал чок, а аңгы-аңгы санал-оналдар бар. Чижээ, Ингушетияның девискээр айтырыгларын Соңгу Кавказтың даг чурттуг бүгү улустарының аразынга чөпшээрежилге ёзугаар шиитпирлээри эргежок чугула деп, «Нийсхо» («Чөптүг чорук») партияның удуртулгазы санап турар.

ПАРЛАЛГА ДУГАЙЫНДА

МОСКВА. «Массалыг информация чепсектериниң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлу төлевилелин Россия Федерациязының палаталарының аңгы-аңгы болгулаан хуралдарынга ноябрь 27-де чугаалажып көрген. Хоойлу төлевилелиниң авторларының бирээзи — РСФСР-ниң парлалга болгаш информация министриниң оралакчызы Михаил Федотов мындыг медеглел кылган: «Парлалга дугайында Эвилел Хоойлузу демократтыг романтизмни илергейлеп турар, а Россия Федерациязының Хоойлу төлевилели демократтыг реализмге үндезилеттинип тургустунган».

Россияның Хоойлу төлевилели, шынап-ла, массалыг информация чепсектериниң ажыл-чорудулгазының практиказынга үндезилеттинген болгаш массалыг информация чепсектерин тургузарының, бүрүткээриниң, оларның ажыл-чорудулгазын соксадырының чурумун ында тодаргай айыткан. Парлалганың хостуун соора ажыглааны дээш харысалга чаа хоойлу төлевилелинде база көрдүнген. Ол хоойлу төлевилелин ам бир неделя болгаш Россияның парламентизинге ийиги номчулга ёзугаар чугаалажып көөр.

ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БАНКЫЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

МОСКВА. 3 болгаш 1000 рубль үнелиг 1991 чылда үндүрген чаа акшалар дугайында ССРЭ-ниң Күрүне банкызының дыңнадыын чарлаан.

1961 чылда үндүрген 10 болгаш 25, 1991 чылда үндүрген 10, 50, 100 рубль үнелиг акшалар саарылгага мооң соңгаар-даа хевээр киржир болгаш олар элегиже чедир ажыглаттынар. Ук акшаларны чурттуң бүгү девискээринде бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар, колхозтар, совхозтар, тус-тус хамаатылар моондак чокка хүлээп алыр азы моондактаашкын чокка саарылгага киирер дугайында ССРЭ-ниң Күрүне банкызы дыңнаткан.

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮН-БИЛЕ УТКААН

АЛМА-АТА. Суверенниг Күрүнелер Эвилелиниң (СКЭ) дугайында чаа Керээ төлевилелин чоокта чаа чугаалажып көргеш, ук төлевилелди суверенниг республикаларның Дээди Советтеринге чугаалажып көөр кылдыр дамчыдар база ук керээге бо чылын ат салыр дугайында шиитпирни Казахстанның ажылчы чону чүүлдүгзүнүүшкүн-биле утканын СЭТА-ның корреспондентизи ол республиканың найысылалы Алма-Ата хоорайдан дыңнаткан.

Суверенниг республикаларның аразынга экономиктиг дугуржулга-биле черлелештир оларның аразынга тептүткен политиктиг чаа эвилел эргежок чугула деп, республиканың дээди удуртулгазы санап турар. Ынчангаш керээ төлевилелин аңаа ат салырын күзээн бүгү республикаларның парламентилери чугаалажып көрген сөөлүнде, документиге ат салырынга Казахстанның дээди удуртулгазы белениң бадыткаан.

(СЭТА).

Рынок болгаш амыдырал

ХӨМҮР-ДАШ. ООҢ САЙГАРЫЛГАЗЫ

Кыштың чыккылама соогу эгелеп турар амгы хүннерде республика солуннарының арыннарынга чылыг-энергия станцияларының, котельнаяларның чедир септеттинмээнин болгаш коргунчуг соок үениң келирин сагындырган чүүлдер бо-ла үнүп келгилээр. Журналистерниң ындыг дүвүрели болгаш шүгүмчүлели үндезиннииг болбайн аан. Ынчалза-даа кыштың соок айларында бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш чуртталга бажыңнарынга-даа чылыгны Кызыл болгаш Чадаана хоорайларның чанында хөмүр-даш разрезтери бээр дээрзин чыл санында-ла уттуптар даргалар бистиң бо демократтыг күрүневисте ам-даа эвээш эвес.

Бөгүн, даарта, келир 1992 чылда республиканы атомнуг энергия эвес, а хөмүр-даш чылыг-биле хандырар апаарын уттупкан удуртукчу кижилер база эвээш эвес. Ооң бадыткалы Кызыл хоорайдан ырак эвесте хөмүр-даш разрезиниң хаалгазының чанында чүс-чүс автомашиналарның бот-боттарын баскылажып, ээлчег манап турары болур. А чайның изиг хүннеринде оларны аңаа ховар көөр турдувус. Ындыг байдал чыл санында-ла катаптап келген. Чогум-на ооң ужурундан республиканың кода-хоорайларынга кышкы үелерде бүдүрүлгелер ажылы соксап, чуртталга бажыңнары доңуп турар-дыр.

Хереглекчилер эпти-ле хөмүр-даш чедишпезин чүгле республиканың одаар чүүл сайгарар конторазынга эвес, харын база хөмүр-дашты казып, тып турар черни буруудадыр чаңчылдыг болгайлар. Оларның хөй кезии республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы-биле керээ чарар болгаш чогум-на ол контора оттулар чүүлдү сөөртүп бээр ужурлуг деп бодап турар. Бо контораның ажыы чогум чүү боор турарыл? Чижээ, ол контора-биле керээни чаргаш, чогуур түңнү төлеп-даа каан болзуңарза, хөмүр-дашты боттары сөөртүп ап турар болгай. Маңаа холбаштыр хөй-ле чүүлдер сагышка кирер.

Хөмүр-дашты казып тыппас болгаш хереглекчилерге сөөртүп чедирбес, ол хирезинде оларның-биле керээ чарар болгаш хөмүр-дашты Каа-Хем, Чадаана разрезтериниң сөөртүп алырын чөпшээрээр, өртек-хөлезизин алыр организацияның — республиканың одаар чүүл сайгарар конторазының ажыы чүл, ынчаш? Ынчаарга хөмүр-дашты улуг күш үндүрүп, казып тып турар разрезтер «согур көпеек-даа» албайн турар болгай.

Чогум-на ооң ужурундан «Каа-Хем» разрезтиң күш-ажылчы коллективиниң күзел-соруун ёзугаар, республиканың чазаанын болгаш хөмүр-даш бүдүрүлгезиниң үстүкү чагырыкчыларының өршээгениниң соонда, одаар чүүл сайгарар конторану ажа халааш, разрез садып алыкчылар-биле дорт-ла харылзажып, садыглажырын шиитпирлээн.

Республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы ол дугайын билип каан доораан-на дүвүреп эгелээн. Оон бодунуң эрге-ажыынга өскениин, тодаргайлаарга, разрезтиң олча-ажыын ажыглаар чаңчылын камгалаар апаары черле билдингир. Чүге дээрге «Каа-Хем» разрез 1992 чылда ук конторага хөмүр-даш бээрин дыка кызырар болгаш хуу секторнуң хереглекчилери, эвээш хемчээлдиг мөөңнеп садып алыр бүдүрүлгелерге-ле четчир хөмүр-дашты бээрин шиитпирлээн. Дорту-биле чугаалаарга, 1992 чылда чогум кымга хөмүр бээрин, азы бербезин ол конторадан айтырбайн барган. Ооң ужурундан ындыг хомудал үнүп келген. Республиканың кара туразында аажылап турган Күрпланының хуваалда кылыр бүрүн эргезиниң үези эрте бергенин конторанын удуртукчулары уттупкан бооп чадавас. Чүгле кижилерже алгырып, кончуттунар болгаш дужаарындан оске чүнү-даа билбес чамдык удуртукчуларның республиканың Министрлер Чөвүлелинден Москваже «дешпий бергенин» олар билбээчелнеп турар-дыр. «Каа-Хем» разрез күзээр болгаш күзевес-даа болза, рынок харылзааларының «чидиг-ииштиг» хоойлу-дүрүмү ону бодунуң аспаанга адыштап алыры чайлаш чок апаар. Чогум-на ооң ужурундан коллектив ынчаар шиитпирлээш, одаар чүүл сайгарар конторану дүвүредипкен.

Рынок харылзааларының үезинде чүгле экскаваторларның безин магадылал кезектериниң өртектери разрезтиң ажылдакчыларын «чанагаш» артарынче албадаптар хире улуг апаар болгай. Оон аңгыда, аңаа электри энергиязы, кывар-чаар материалдар дээш, өске-даа чүүлдер херек. Ол бүгүнү чүнүң-биле садып алырыл? Ол бүгү бок төгер черге чытпас. Оларны күш-биле ажылдап алыр апаар. Ындыг турбуже, республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы 1992 чылдың керээзин бүдүрүлгелер болгаш ажыл-агыйлар-биле туралаан-на хемчээлдерге чарып эгелээн-дир. Разрез аңаа мурнукузу ышкаш эмге-хаяжок хөй хөмүр-дашты бербес деп чүве билдингир турда-ла, ону кылып турар-дыр.

Чүү болганыл, ынчаш? Баштай-ла Күрплан дүвүреп эгелээн. Чүге дээрге календарь Чаа чылдың доораан кээрин сагындырып. Соок-ирей чоокшулап келген болган! Эргидеги буянныг үеде ышкаш, чамдык сайыттарны болгаш чагырыкчыларны-даа республиканың Күрпланынга чыый шаапкаш, үстүнден айтышкынны берген. Олар боттарының ээлчээнде чагырып турары адырларын болгаш ведомстволарының удуртукчуларын дужаарга, демгилери — районнарже телефоннап, сагындырып эгелээннер. Ынчаар-ла удурдедир айтышкын бээри келир, 1992 чылдың төнчүзүнге чедир үргүлчүлээри чигзиниг чок. Чогум-на ооң ужурундан районнарда ажыл-агыйларның удуртукчулары келир чылын оттулар хөмүр-дажын «Каа-Хем» разрез-биле дорт керээ ёзугаар чагыдып ап болурун ам-даа билбес, үстүртен айтышкын манап олурары элдептиг. Таптаашкын чылдарының чаңчылы ам-даа уттундурбааны оон безин көстүп турар-дыр.

Үстүнде чүүлдерни билир болгаш, «Каа-Хем» разрезтиң удуртукчулары, ылаңгыя килдис эргелекчизи Юрий Михайлович Евдокимов күш-ажылчы коллективтиң шиитпирин ёзугаар, ооң эрге-ажыын камгалап, республиканың районнарынче, кол-кол хереглекчилерже 1992 чылдың чагыын кылырын үргүлчү сагындырып, дыңнадып турар. Чүге дээрге разрезтиң хөмүр-дажын садып алгаш, улуг өртектерге улаштыр сайгарар чиижекнер мооң соңгаар чидер, ол чүгле разрезтиң бодунга ажыктыг.

Бир эвес рынок харылзааларының үезинде разрезтиң коллективиниң күзелин ёзугаар продукция сайгарар болза, республиканың хереглекчилери чылыг-биле илелгелдиг хандыртынар. Хуу кижилерге хөмүр-даш садып алыры дыка таарымчалыг болу бээр. Олар одаар чүүл сайгарар контораже кирип алгаш, дуза эреп олурбас апаар. Олар боттары разрезтен ону дорт садып ап болур. Ынчалза-даа рыноктуң шыңгыы негелделери улуг өртек-үнени база негей бээри билдингир. 1992 чылга керээ чарып, чагыг кылырындан озалдаар болза, хөмүр-даштың өртээ элээн каш катап улгады бериp болур. Чүге дээрге озалдаан организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге хөмүр-дашты чүгле пландан ажыр бүдүргенинден бээр апаар.

Константин БУРДЕЛОВ,
«Каа-Хем» разрезтиң юрисконсультантызы.

Рынок болгаш амыдырал

ЭКРАННАР ӨШПЕЗИН ДЭЭШ

Кандыг-даа бүдүрүлге чериниң ажылы коллектив кежигүннериниң билиг-мергежилинден болгаш кызымаккай ажыл-ишчи чорuундан хамааржыр. Рынокче шилчиишкинниң болгаш ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа негелделериниң үезинде кижи бүрүзүнүң боттарынга шыңгыы харыысалгалыг боор, тывынгыр ёзу-биле ажылдаары негеттинер. Чүгле ынчан ажыл чедиишкинниг болур. Ол негелделер аренда керээзин ёзугаар ажылдың үезинде улам улгадыры билдингир.

Кызылдың телерадиоаппаратуралар септээр арендалыг «Телеательье» бүдүрүлге 1991 чылдың эгезинден бээр арендаже шилчээн. Ооң-биле холбаштыр коллективтиң мурнунга чаа сорулгалар тургустунган. Бистиң коллектив бо чаа аргаже шилчиир дээш чогуур белеткел ажылдарын чорутканы билдингир. Тускайлаң апарган болганывыста киирип алган орулгавысты боттарывыс баш миннип, бүдүрүлгениң материал-техниктиг суурун быжыглаар, херек материалдар-биле хандыртынар ужурлуг болгай бис. Чыл эгезинден бээр бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынганын айтыр херек. Ооң иштинде кижилерниң ажылдаар байдалдарын экижидип, алыр акша-шалыңын эки талазынче эде көрүп турар бис. Ол бүгүнүң түңнелинде радиомеханиктерниң болгаш өске-даа специалистерниң харыысалгазы улгаткан, ажылдың шынары база экижээн деп чугаалап болур.

Мооң мурнунда канчаар ажылдап турган бис? Арендаже шилчииришиниң мурнунда бистер «Тыва телерадиорембыттехникага» хамааржып турдувус. Ооң-биле кады бис республиканың бүгү районнарын харыылап, телерадиоаппаратураларны септээрин база харыылап турдувус. Бистиң радиомеханиктеривис районнар төптеринге баргаш, чагыгларны боттары күүседир турган. Амгы үеде бистер коддуунда аңгы апарган болганывыста районнарда бо талазы-биле хандырылганыг элээн дорайтаан ужуру ында боор турар. Ооң бир чылдагааны — радиомеханиктерниң районнарда ам-даа чок боор турарыдыр. Чамдык районнар төптеринде бар-даа болза, оларның белеткели кошкак. чаа эгелеп турар кижилер болуп турар.

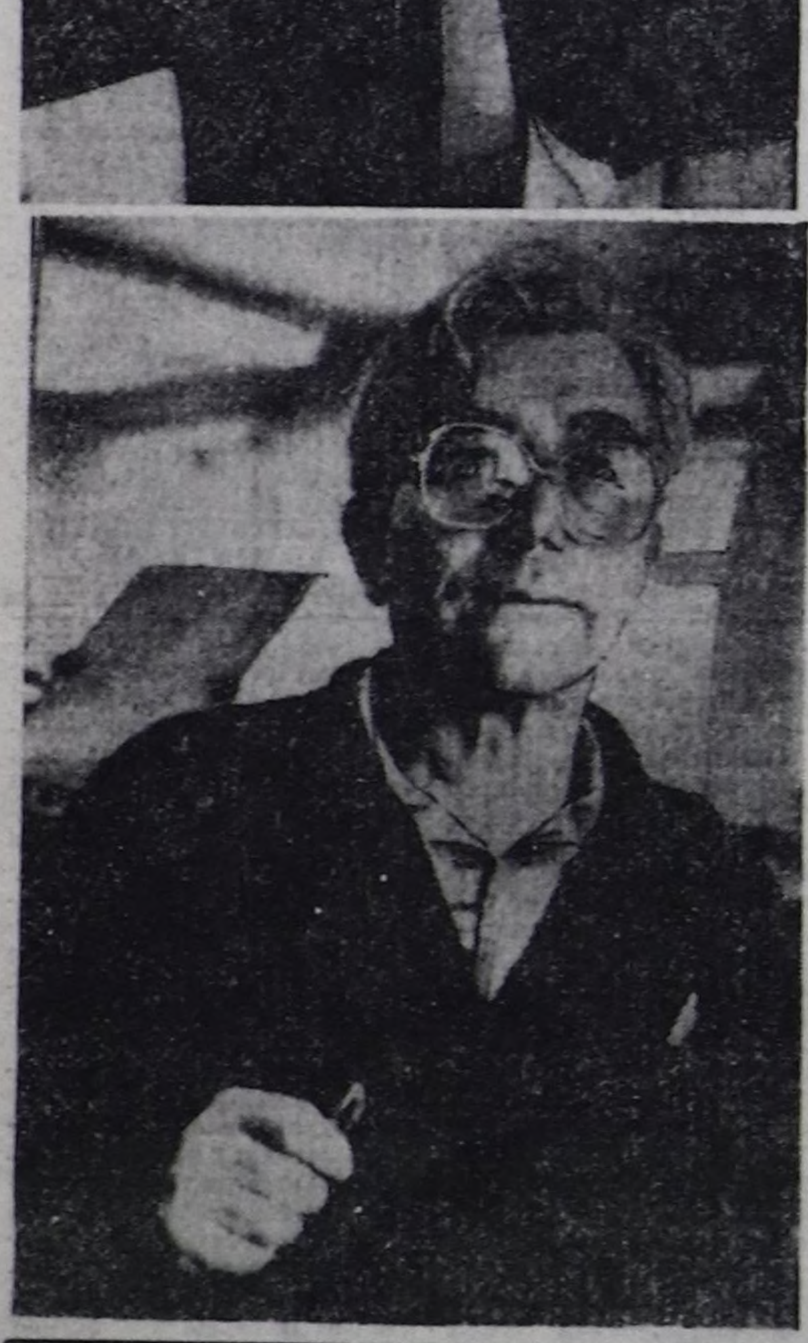
Бии-Хемниң Туран хоорайда үш радиомастер бар. Ынчаарга Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем болгаш өске-даа районнарда радиомеханиктер чок. Ооң ужурундан чоң боттарының телерадиоаппаратураларын септедир черлер чок болурга, оларны Кызылче безин сөөртүр ужурга таваржып турар.

Ынчалза-даа кол-ла чылдагаан өңнүг, ылаңгыя ак-кара көстүр телевизорларга артык кезектерниң тывылбазы-дыр. Бистиң ажылдакчыларывыс болгаш мен бодум-даа септелгеге херек телерадио кезектер дээш Красноярск, Новосибирск болгаш Москва хоорайларга баар ужурга таваржып турар бис. Күрүне чагыының 70 хире хуузун заводтар күүседип шыдаар аргалыг. Ооң кадында ооң чүгле 40, эки-ле дээрге 60 хуузун ап турар бис. Ооң артканын боттарывыстың талавыстан өске херек чүүлдер-биле орнап ап болур аргалыг боор турар болгай бис. Орнаашкынның дугайын чоннуң амыдырал хандырылгазының девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынын дамчыштыр, тодаргайлаарга, ооң өске радиозаводтар-биле керээзин ёзугаар шиитпирлеп болурунуң боттуг аргазы бар боор турар. Ынчангаш Тывада элбек хөмүр-даш, азы ыяш материалдары-биле чоңга чедишпейн турар телевизорларны хөйнү садып ап болур.

Телевизорларны болгаш радиоаппаратураларны бистер чагыг ёзугаар бажыңнарга барып септээрин мурнунда калбаа-биле чорудуп турган болгай бис. Амгы үеде ажылдың ындыг хевирин эвээш ажыглап турар. Чүге дээрге бисте үш-ле автомашина четтикпейн турар болгаш бензин база эвээжээн. Хандырылгакың ол эң таарымчалыг аргазын келир үеде улам калбартыры чугула.

Аренда дээрге-ле ажылдың шынарын экижидер, быжырымчалыг ажылдаар дээни ол-дур. Ажылдың түңнели, оон алыр орулга коллективке болгаш ажылдакчыларның боттарынга-даа ажык-дузазы улуг болур ужурлуг. Ынчангаш бир эвес чазактың акша-шалыңны улгаттырарының талазы-биле сөөлгү шиитпирин ёзугаар санаар болза, бистиң ажылдакчыларывыстың алыр телевири эвээш-ле дизе, 500 рубль болур ужурлуг. Бистиң арендаже шилчииривис мурнунда кылып турган ажылывыстың хемчээли чылда 150 муң рубльден ашпайн турган болза, бо 1991 чылда 220 муң рубль ажар ужурлуг. Мурнунда чылдарда радиомеханиктер ай санында үжен-дөртен телевизорну септеп турган. Ынчаарга бо чылын ол көргүзүг 50-60 телевизор четкен. Ол бистиң нормажыкзавис апарган деп чугаалап болур.

Бистиң бир чугула сорулгавыс — телемастерлерниң, радиомеханиктерниң арга-мергежилин бедидери, дуржулгалыг кадрларны бүдүрүлгеге быжыглап арттырары болур. Кызылдың телеательезинде амгы үеде дээди разрядтыг чүгле алды кижи ажылдап турар. Арткаңнары, он ажыг кижи — ортумак мергежилдиг ажылдакчылары кылдыр санаттынып турар. Боттарының мурнунда салдынган сорулганы ак сеткилдиг, чедиишкинниг күүселип, билиг-мергежилин бедидип турарлар эвээш эвес. Чижээ, радиомеханик М. Мокшип бистиң коллективтиң үндезилеттинип тургустунганындан эгелээш, амгы үеге чедир ажылдаан, он чеди чыл стажтыг, дээди разрядтыг специализи боор турар. Ындыглар бисте эвээш эвес. Оларга Н. Чистяков, С. Крилякин, В. Семелкенов болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Бистиң республикага телерадиоаппаратураларны септээр мастерлерни өөредип ап болурунуң аргалары бар деп санаар мен. Өөредилгениң № 1 профтехучилищеге болгаш ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазынга үндезилеп чорудуп болур. Мен бодум ол училищеде башкылап турар болганымда, кадрларны белеткеп алырының аргазының бисте барынга бүзүреп көрүп турар мен. Амгы үеде Бии-Хемден аңгыда, бүгү районнарда радиомеханиктерниң чок боор турарын үстүнде чугаалаан болгай мен. Районнар амгы үеде боттары септелгени кылыр, тускайланган болза-даа, бо дээрге мээн хууда саналымдыр ийин.

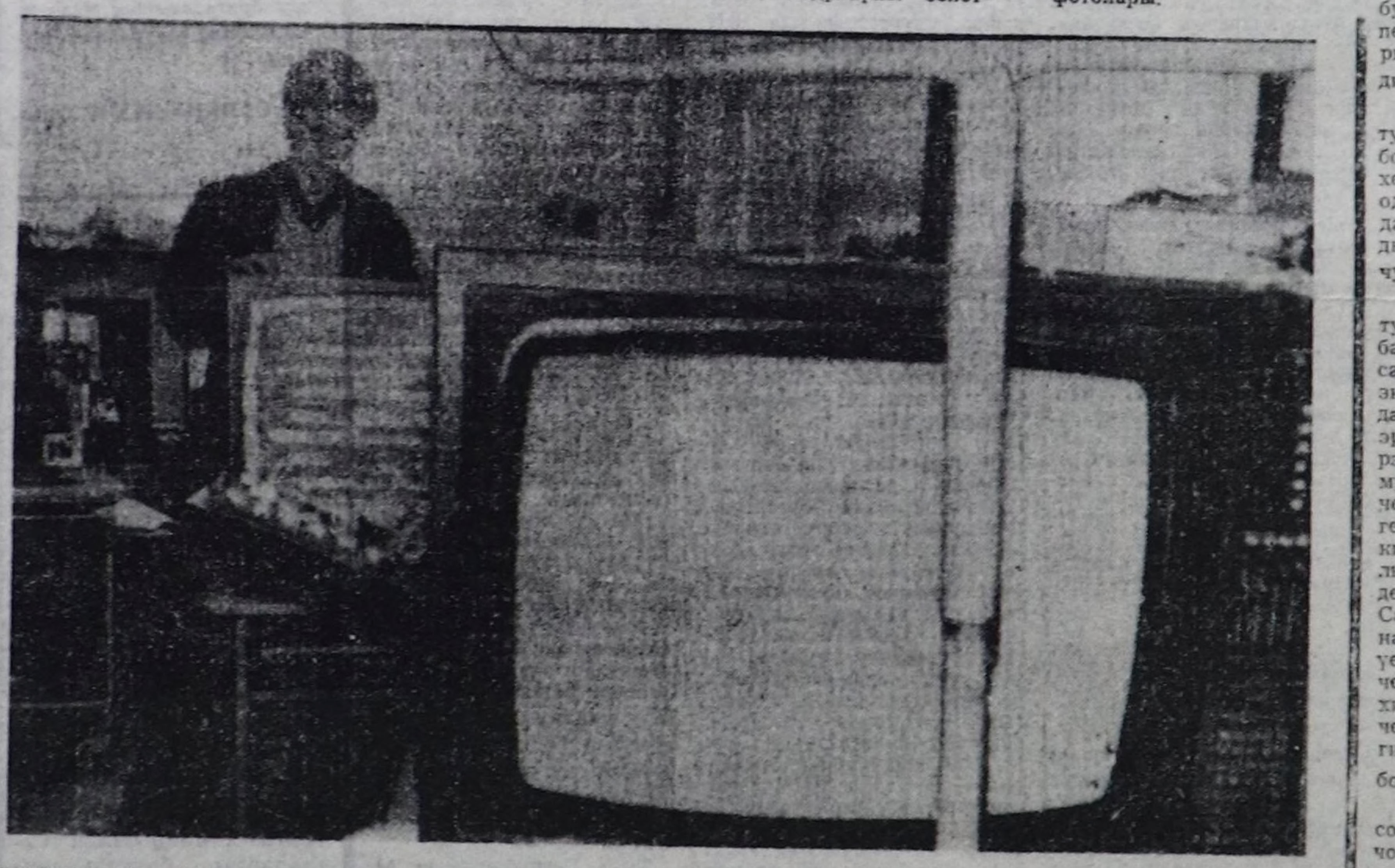
Рынокче шилчиишкинниң үезинде телерадиоаппаратураларга артык кезектерниң өртек-үнези моон соңгаар улам улгадыры чугаажок. Маңаа холбаштыр республиканың чоннуң амыдырал хандырылга девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкыны болгаш районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери-даа боттарының ажылын эде тургузуп, чагыгларын амдыгааштан кылыры чугула. Ол таварылгада келир чылын чоннуң негелде-хереглелин долдур хандырып болур.

Бистиң Кызыл хоорайның телеательези болуунуң мурнунда салдынган сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш бар арга-курлавырларны ажыглап, тывынгыр ёзу-биле ажылдаарын оралдажыр. Ам удавас бистиң коллективтиң кезии Кызыл хоорайның Амыдырал хандырылга бажыңынче көжер. Ооң бешки каъдынга радиоаппаратура болгаш ак-кара көстүр телевизор септээр цехти организастаар. Ооң түңнелинде кызылчыларның чагыын чогуур үезинде, шынарлыг күүседир арга тургустунар.

Валерий КАГРИМАНЬЯН.
Кызылдың арендалыг «Телеательье» бүдүрүлгениң директору.

ЧУРУКТАРДА: септелге цехинде; бүдүрүлгениң хоочуннары, дээди разрядтың ажылдакчылары Н. А. Чистяков (үстүнде), М. Мокшип олар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

ЫЗЫГУУР САЛГААН

Серекмаа, Кудурукпай Дажыларның өг-бүлезин Кара-Хөлде билбес кижи чок. Малчын өг-бүле чаңгыс чер-чурттугларынга үлегерлиг ишчи чоруу-биле хүндүткелдиг, мурнакчы күш-ажылы-биле бүдүн республикада сураглыг. Олар төрээн совхозунга 30 чыл дургузунда муң-муң хойну өстүрүп берген буянныг кижилер. Серекмаа Сүрүновнаның 16 харлыындан мал ажылынче киргени, саанчылап, оон соонда сакманчылап ажылдай бергени таварылга эвес. Аңгы өг-бүле тудуп чурттай бергеш базала ызыгуурун салгап, малчыннай берген.

Ооң ада-иези, Кара-Хөлдүң Үстүү-Элдиг-Хемге хууда өшкү, хой малын малдап чораан арат Бошканың ачы-үрезинден укталган Хомушкулар ол. Адачурттуң Улуг дайынының үезинде Самбый-оол Мыйдоковна, Сүрүн Хунажыкович Хомушкулар коданынга бүгү инек малмаганын фронтуже чорудуп, чылыг идик-хепти даарап, кызыл шеригжилерге белек кылдыр чоруткан. Кажан база катап дуза херек деп чар үнерге, одээнге турган чаңгыс аъды — чүгүрүк Доралаңы база тудуп берген.

Ачы-буянныг өгбелериниң чаагай үлегери, ишчи кижизидилгези ажы-төлүнге, оларның амыдырал-чуртталгазынга ис чок барбаан. Бөгүн уруглары Серекмаа, Кудурукпай Дажылар — атсураглыг малчыннар, оларның салгакчылары, дуңмалары аныяк кадарчылар Алдын-кыс, Чаяан, Николай, Мерген, Ирина Хомушкулар база мурнакчылар. А салгал дамчаан кадарчының чымыш ижин уруглары Татьяна, Данил, Дайынчы уламчылап киришкен. Малчын өг-бүле ам арат ажыл-агыйынче кирер деп шиитпирлээн. Эрес ишчи хойжулар кышка бүрүн белеткенген. Мал чеми четчир, кажаа-хоразын, кыштаан септеп-кылып алган. Ызыгуурлуг малчыннарның өг-бүлезинге база бир өөрүшкү, чедиишкин — бо чылын Кудурукпай Хертекович Дажыга Тыва Республиканың алдарлыг малчыны атты тывысканы болур.

Оларны Бай-Тайгада «Кара-Хөл» совхозтуң ажылишчилери хүндүлээр, мактаар.

Раиса ТАМБА-СЮРЮН.
Журналист.
Москва хоорай.

ДЕЛГИИРЛЕРИ КУРУГ, СЕПТЕЛГЕЗИ ЧОК

Шуй суурда аъш-чем садыының садыгжызы Чечекмаа Кунгаа — садыг шугумунга 21 чылдарда ажылдаан. хоочун садыгжы. Садыгда чүгле 3 литр шил саваларда улус албас, улуг өртектиг ногаадан кылган соустар, бичии уруглар чемгерер, саазын саваларлыг холуксаалардан өске, аъш-чем аймаа көзүлбес. Делгиирлер барык куруг. Садыгның ишти арыг-силиг. Тууйбудан кылган бичежек печказы бузук-самдар, кырында демири дооза тиглендир чарылган.

— Бо печканы чаартып тудар, садыгны чугайлаар болза эки, эрткен чылгы хөмүр артыы 5 тонна бар, одаар ыяш чок. мындыг байдалдыг чүве бо — деп, садыгжы Чечекмаа Каваевна чугаалады.

Суурнуң адаа талазында турар хүн бүрүнүң хереглел бараанарының холушкак садыында байдал база-ла эки эвес. Суур тургустунарда-ла, шаг-шаанда туттунган эрги оран-саваларның бирээзинге ол хамааржыр. Ону мурнундан көөрге, аткаар чемдийип, бустур чеде бергени каракка көскү. Садыгга кире бээрге база-ла бо чылын септелге кылбааны илдең. дозулаттынмаан. Садыгның холушкак бараанарлыг салбырында, амгы үениң байдалы-биле алырга, черле чүгээр, бараанар хире-шаа-биле бар. А аъш-чем талазының база-ла делгиирлери шуут куруглаан болду.

Садыгның печказы бузук, соңгазының рамазы безин чок. ойбак кара. Эрткен чылгы одалга хүлү чайны өттүр сөөртүнмээн, ам бо кышкы үндүрүп төгер хүлүн катчыр, улуг оваа хевээр чытпышаан. Ол оваа чанында бичии сарайны доллур бок долган, ында чүү-даа бар. Херимнери ойбак-дежик. Бир КамАЗ ишти хире хөмүрнү эккеп дүжүрген. Садыгның артыы хериминишти өрт айыылынга ондактыг. Чаа дүжүрген бараанар богу, саазыннар, чоңгулар шуут эндерик. Өртке удур херекселдер азар черде чаңгыс узун сыптыг илбектен башка, чүү-даа чок. Өрт чериниң улузу хыналда кылыр болза, торгаалдан чайлавастар.

Садыг чанында автобус доктаар черге Тээли баар автобус манап тургаш, бир көөрүмге, садыгның ойбак-дежик херимнерин бир кижи септеп, кадап тур. Чанынга чеде бээримге, таныырым Стай-оол Сегбе болду.

— Кожууннуң хереглекчилер ниитилелиниң ажыл-агыйы эргелекчизинде чаа ажылдап кирген кижи мен. Бо шуут ат болган садыг чүве-дир. Буступ кээп дүжер четкен. Кайы-даа садыгга бо чылын септелге ажылдары кылбаан-дыр. Бо садыгның печказын септеп кылыр, өрү садыгның печказын шуут бускаш, контрамарка печка салыр болза эки-дир. Тууйбу печканы садыгга оочурлап, иткилежип турган улус дөмей-ле буза идип каап-тарлар болгай — деп, Стай-оол Салчакович бодунуң бодалын мээн-биле үлешти.

Автордан: Оон бээр элээн хонуктар эрте берген. Ам ол печкаларын Стай-оол Салчакович кылдырып апкан боор... ындыг-даа болза, та кандыг?

Седип-оол ИРГИТ.
Тээли суур.

ТОННА-ДАА ЧЕТПЕС

Кыштың чыккылама соогу келир чоокшулаан. Хөмүр-даш чок канчап кыш ажарыл? Бо хүннерде бай-тайгажыларны дүвүредип турар кол айтырыг бо болу берген. Хөмүр-даш сөөртүп эккеп бээр чылдыр автотранспортчулар-биле керээни чыл эгезинде чарган турган. Чардыыган керээ ёзугаар Ак-Довурак АТБ-зи 13 муң тонна хөмүр-дашты районга сөөртүп эккеп бээр ужурлуг.

Районга хөмүр-даш сөөртүп эккеп бээр дугайында айтырыгны чайгы, чылыг үеде-ле райкүүскомнуң удурткучулары ол-бо черлерге тургузуп шаг болган. Ынчалза-даа оон эки түңнел чок болган. Бо чылдың ноябрь 1-ге чедир районнуң одаар чүүл сайгарар конторазын дамчыштыр албан организацияларга болгаш хуу чоңга 8 муң 419 тонна хөмүр-даш садып сайгарган. Эвээш-биче хөмүр-даш сөөртүп эккээрге, ону организациялар болгаш хуу чоң удур-ла үлежип алгаш баар.

Районнуң одаар чүүл сайгарар конторазында бөгүн курлавырда чаңгыс-даа тонна хөмүр-даш чок боор турар. Ужурунда болза маңаа 500 тоннадан эвээш эвес курлавыр турар ужурлуг. Одаар чүүл сайгарар черде хөмүр-даш оочурлаан улус көвүдээн. Хуу чоңну санаваска Бай-Тал, Тээлиниң № 1, Кара-Хөл ортумак школалары, садыг, хандырылга черлери, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели болгаш өске-даа албан организация черлери хөмүр-даш чок бергелеп турар.

Седип-оол ИРГИТ.

Чагаа изи-биле

НЕГЕЛДЕЛЕР ЧӨПТҮГ, А ААРЫГ КИЖИЛЕР...

«Шын» солунуңуң редакциязынга Бай-Тайга районнадан бөлүк хамаатылардан чагаа келген. Олар ол-ла чагаазының бир хоолгазын Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинче чоруткан болган. 2-3 хонгаңда райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи С. Самбый-оол база ол-ла темага чагааны бижип чоруткан.

Ол чагааларның кол утказын кысказы-биле номчукчуларга таныштырайн:

«Кандыг-даа үеде эмчилер аарыг кижилер манап турда, ажыл соксадыышкының кылыр эргези бар бе? Аарыг кижилерни эмчилер кандыг-даа үеде каап болбас болгу дег. Олар ол хүн райкүүскомга стол, сандайлар, чадыглар, чурттаар оран-бажың, уруглар садынга немелде өрээлдер айтырыгы тургузар дээш ынаар чоруткаңнар. Ол негелделер чөптүг-даа чадавас. Ону ажыл соксадып тургаш, кижилерниң амы-тынын, аарыг-човулаңын бодавайн, оларны ээн каапкаш, негээри албан эвес турган. Эртем-билиглиг улуг эмчи улус хостуг өгени берген дээш-ле, хоойлу-дүрүм-даа сагывайн, аңаа-ла ажыл шагы соксатканнар.

Аарып турган малчыннар, механизаторлар, тудугжулар дээш кымнар чок дээр. Оларны чоп кээргеп көрбес эмчилерил? Дайынга чылдарында эмчилер дайзын-даа кижини эмнеп чораан болгай. Бистиң эмчилеривис ажылдаар арга чок кылдыр харыксыраан эвес. Четпес чүүлдерин негеп алыр дээш олар ажыл соксатканнар. Негелделер шын-дыр. Ол айтырыгларны аңаа чугаалажып, шиитпирлеп алырының аргазы база бар болгай. Бир эвес малчын кижи кодан малын кодандыңдан үндүр сүрүпкеш, ажыл соксадыышкыны кылган болза, кандыг уржуктуг болгу дег-дир?

Бистиң районнуң эмчилериниң ажылга организастыг чогуш бис аарып, эмчилеп келгеш, бо-ла көөр-дүр бис. Олар аарыг кижилерни хүлээп алырда, ажыл шагындан озаллап кээрлер-дир. Бо ажыл соксадыышкынын сайгарып көрүңер. Аңаа буруулуг кижилерге харыысалгалдан онаавар. Оларның ындыг харыысалга чок чоруу аңаа артпас ужурлуг. Бистиң хомудалдарывыс чөптүг. Эмчилерниң негелделерин өөренип көрүп, оларны хандырарларны база диледи-вис».

С. Самбый-оолдуң чагаазы база ындыг утказыг. Ук чагаада немей киирген чүүлүн база киирейн. Оларның негелделериниң кол утказы: кезер эмчиге чурттаар бажыңны хостадып бээри, улус депутаттарының Тээли кодээ Совединиң база улус өөредилге килдизиниң конторазарын, уруглар сады кылдыр хостадып алыры, партия райкомунуң өнчүзү турган стол, сандай, эт-севин эмнелгеже шилчидери.

Ынчангаш чагааларны хынаары-биле ол районче республиканың Кадык камгалал министерствозунуң оралакчы министри С. Д. Моломдай, Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң херектер эргелелиниң улус өөредилгези, кадык камгалал, социал хандырылга, культура болгаш парлалга килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы М. К. Наксыл болгаш мен чеде бердивис.

Улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы В. Х. Доржунуң кабинединге ук чагааларның дугайында чугааны кылып, чагааларны номчуттувус. Аңаа кол эмчи Д. Ш-Д. Хертек база олурушкан.

В. Х. Доржу ук чагааларның талазы-биле бо чылдың октябрь 11-де бөлүк улуг эмчилер райкүүскомга чораанын бадыткап чугаалады. Чагааларның авторларын кайызын тып алыр дугайында айтырыывыска районда ындыг фамилиялыг кижилер хөй, оларны тывары берге дээрзиниң дугайында чугаалаар болду.

Ол ажыл соксадыышкынының дугайында Д. Ш-Д. Хертектиң чугаазы-биле алырга, эмчилер чурттаар бажың, эмнелге ажылдакчыларының уругларын ясли-садка тургузар айтырыглар дугайында райкүүскомга бөлүк эмчилер келгенин база бадыткады. Ол дээрге ажыл соксадыышкыны эвес, аңаа чугаалашкаш, үстүнде айтырыглар дээш келгенин немеп чугаалааш, ол хүн эмчилер ажылдаан дээрзин чугаалаар болду.

Кижи эмнелгезинге эмчилер чурттаары-биле Строительная кудумчуда 10-гу бажыңда бир дугаар квартираны кезер эмчи турган О. А. Сотпа аңаа чурттап тургаш, көжүп чоруурда, төрели болур Тээли кодээ Совединиң төпчүткен бухгалтериязының кассири А. Б. Чамбый-оолду олуртуп каан болган. Ол эмчиниң орнунга кезер эмчи чедип келирге, ол бажыңга чурттадыры-биле олуртур дээрге, Чамбый-оол көшпестээш туруп берген. Эмнелге коллективинден төлээлер ол кижини ол бажыңны хостап бээр дугайында каш-даа катап баргаш чадашкан.

Көжүп чоруткан улустуң хосталган бажыңнарынче чөпшээрел чок, боттарының туразы-биле көжүп кирер, азы төрелдерин бүдүү олуртуп каар фактылар турган. Аңаа хамаарыштыр чижек. Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы турган С. К. Дилак (ам республиканың Социал хандырылга министерствозунуң оралакчы министри) көжүп чоруурда, чурттап орган бажыңынга дуңмазын олуртуп кааның эмчилер чугаалаар болду.

Эмнелгеге чеде бергеш, ниити байдалы-биле таныштывыс. Октябрь 11-де эмчилерниң ажылдаан, ажылдаваанын демдеглел дэптерлеринден хынап көрдүвүс. Кезер эмчилеп өскелерни аарыг кижилерни хүлээп ал ажылдаан дугайында демдеглелдер бар болган. Кезер эмчи бажың чок дээш ажылдан үнер дугайында билдиришкин бижип кааш, ажылга келбээн.

Аарыг кижилерни хүлээп алыр эмнелгениң кабинеттери тар, бичии дээрзин, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаанын көргеш бүзүредивис.

Чагааларда бижиттинген хомудалдарны коллективке сайгарып чугаалаштывыс.

Эмнелгеге быжыглаан бажыңның дугайында, коллективтиң ажылдакчыларының уругларын ясли-садка эвээшти тургузуп турарының дугайында хомудап чугаалаадылар. Ол ышкаш партия райкомунуң эт-херекселдерин алыр дээн бодалдар оларда чок болган.

Ол хүн райкүүскомга эмчилер чеде бергеш, партия райкому душкени-биле холбаштыр оларның эт-херекселдеринден артыкшылдыг чүүлдерден эмнелгеге херек чүүлдерден айтырарга, тускай дилег бижик херек дээрзин райкүүскомнуң даргаларындан билип алган. Ынчангаш олар хереглээн чүүлдериниң даазызын кылгаш берген. Райкүүскомнуң талазындан эмнелгеге берип кагы дег херек чүүлдерин. ден эвээш-биче-даа болза бергенин райкүүскомнуң даргалары чугаалады-лар.

Ол ышкаш эмнелгениң эргезинге берген чурттаалга бажыңын райкүүскомнуң талазындан чөптүг-биле шиитпирлеп берген. Ол бажыңче кирген А. С. Чамбый-оолга аалының ишти ажылдап турар организациязы бажың-биле хандырган.

Аңаа кезер эмчилеп турган О. А. Сотпа көжүп чоруурда, төрелин бүдүү олуртуп кааш, боду ол эмнелгеден күш-ажыл дептерин албайн, көжүп чоруй барган болган. Ол эмчи амгы үеде Чадааналың төп эмнелгезинде ажылдай бергенин коллектив кежигүннери бадыткап чугаалады.

Тээли кодээ Совединиң күүсекомунуң бажыңын кижи эмнелгезиниң эргезинге бээр дугайында айтырыгны оон мурнунда-ла райкүүскомга-ла шиитпирлеп каан турган.

Амгы үеде эмнелге коллективиниң ажылдакчыларының уругларындан 40 ажыг кижи ясли-садта туруп турар. Чоокку хүннерде 50 олуттуг ясли-сад ажыттынар. Аңаа база оочур ёзугаар уругларны тургузар.

Эмнелге ажылдакчыларынга чурттаар оран-бажың бээр дугайында айтырыгны райкүүскомнуң талазындан багай эвес шиитпирлеп турар. 1990-1991 чылдарда чүгле эмнелге ажылдакчыларынга 13 кижиге бажыңны берген.

Бо чылдың октябрь 11-де эмчилерниң ажыл соксадыышкыны кылган дээр дугайында чагаада айыттынган фактылар бадыткаттынмаан. Ындыг-даа болза, районнуң төп эмнелгезиниң улуг эмчилери бөлүү-биле ажыл шагының үезинде райкүүскомга үстүнде адааным негелделер кылып чоруп турганы шын. Ынчангаш аңаа эмчилеп келген аарыг кижилерниң көдүрген айтырыы чөптүг болган.

Коллективтиң ажылдакчыларының негелде, хомудалдары аңаа хөй болду. Эмчилерниң бажыңнарында телефоннар ажылдавас, ховар бараанар кээрге, эвээшти берип турарын база чугаалады. Келген бараанарны коллективтиң ажылдакчыларынга хире-шаа-биле база берип турарын райкүүскомнуң даргазының оралакчызы база чугаалады.

Оон алгаш көөрге, райкүүскомнуң талазындан кижи эмнелгезиниң ажылдакчыларының социал айтырыгларын чөптүү-биле шиитпирлеп, сагыш салышкынны салып, чогуур хемчеглерни ап турары илдек-дир.

Эмнелгеде эмчилерниң болгаш аңаа кээп турар аарыг кижилерни хүлээп алырынга, чыдып эмнедир черлерде оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмааны үстүнде айыттынган. Районнуң төп эмнелгезинде немелде тудугну кылып эгелээ-ле, элээн каш чылдар эрткен. Оон тудуу ам-даа ажыглалга кирбээн. Ол тудугну ажыглалга киирерин дүргедедир талазы-биле райкүүскомнуң талазындан дарый, дээштиг хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Николай ДАЖИНМАП.
(Бистиң корр.).

ҮНДҮРҮГ БОЛГАШ РЫНОК

Үндүрүг онаарының системазын үндезини-биле чаартырының айтырыгларын Российаның парламентизинге шинтпирлеп, эчизинге чедир тодаргайлаарын ам-даа уламчылап турар. Россия Федерациязында үндүрүг талазы-биле амгы үеде күштүг хоойлужудулга тоталитарлыг, чагырып дужаар системаның үезинде ажылдап кылдынган болгаш саң-хөө курлавырларын кыңчыктырбайн, хуваарынга үндезилеттинген төпчүткен экономикага дүгжүп турган.

Чаа байдалдарга, ылаңгыя рынок харылзааларынга ол хоойлужудулга көңгүс дүүшпес. Төпчүткен планныг экономикадан рынок экономиказынче шилчээн байдалдарда социал-экономиктиг хөгжүлдеге күрүнениң салдар чедирериниң арга-методтары чаартынып база өскерлир апаар. Экономиканы быжыг болдуруп экижидер болгаш социал чөптүг чорукту деткиир төлээде, ол чорудулганың кол утказы — салдар чедирериниң дорт айтыышкын бээр хевиринден колдуунда экономиктиг хевирлеринче шилчиири. Бо байдалдарның үезинде бараан бүдүрүкчүлериниң күрүне-биле экономиктиг харылзааларын таарыштырар эң чугула быралarының бирээзи — күрүнениң үндүрүг системазы-дыр. Ол система рынок экономиказынга дүүшкен турар ужурлуг.

Амгы күштүг үндүрүг хоойлужудулгазының кол четпестери: эмин эрткен нарыны, будалчаа, үндүрүг төлекчилериниң чамдык бөлүктеринге хамаарыштыр кедергей хөй чиигелделер, ынчаарга ол чиигелделер бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, мурнакчы, перспективтиг технологияларны шиңгээдип нептередиринге, чоннуң херегел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге идигни бербейн турар.

Рынок харылзааларының байдалдарында чээли-акша механизми-биле холбаштырып доктааттынган үндүрүглер болза бүдүрүлгелерниң болгаш ажык-тывыштыг, ажыл-чорудулганы хөгжүдеринге, ажыл-агый структуразынга база хемчээлинге салдар чедиреринин эң-не дээштиг чепсээ болур.

Үндүрүглер болза бүдүрүлгелерниң чүгле экономиктиг хөгжүлдезиниң эвес, харын хамаатыларның хуузунда орулгаларының таарыштырыкчызы болуп турарын онзалап демдеглээр херек. Өнчүнүң хевиринден хандырылга чокка ажылдаарының бүгү структураларының күрүне-биле харылзааларынга деңсаң-хөө байдалдарын хандырары бирги ээлчегниң чугула сорулгазы болур.

Акшаның үнезиниң кудулаанынга удур идепкейлиг политиканы үндүрүглер дамчыштыр боттандырар чугула сорулга амгы үеде салдынган. Өртектерни үндезин чокка бедиткениңден тыптып келир немелде артык орулганы чогум-на үндүрүглерниң дузазы-биле бюджетке киирип ап болур.

Үндүрүг хоойлужудулгазын быжыг туруштуг болдурары, үндүрүг төлекчилериниң харысалгазын шыңгыырадып бедидери үндүрүг системазының кол үндезини болган турар ужурлуг. Саң-хөөнүң хөй немелде курлавырларын алырының, саң-хөө байдалын экижидериниң улуг аргалары амгы күштүг үндүрүг хоойлужудулгазында база бар. Районнарда болгаш Кызыл хоорайда күрүнениң үндүрүг инспекцияларының ажылының баштайгы түңнелдери ол дугайын тодаргай херечилеп турар.

Күрүнениң үндүрүг инспекцияларының ажылдаар бажыңнары амдыызында чок болуп, үндүрүг хоойлужудулгазында болгаш үндүрүг хемчээлдеринге өскерилгелер үргүлчү таваржып турза-даа, ол инспекцияларның ажылдап эгелээниниңден бээр баштайгы айларда-ла республиканың бюджединге чүс-чүс муң рубль немелде орулгалар киирген.

Арыг орулганың түңүн массалыы-биле эвээжедир айытканын, бот-үнеге хамаарыштыр чарыгдалдарны шын эвес киирип турарын, үндүрүг чиигелделерин хоойлуга чөрүштүг ажыглап келгенин, бухгалтер учёдунуң чогун азы сандаргайын, саарылга болгаш орулгалардан үндүрүглерни шын эвес тыртканын, ооң-биле бюджетке хөй муң акшаны чедир киирбээнин үндүрүглер төлелгезинге холбаштыр чорутканын хыналда илереткен. Чижээ, бо чылдың эрткен он айларының дургузунда күрүнениң үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары чедир төлеттинмээн 2916 муң рубльдиң үндүрүүн бюджетке немей төлеттирип киирген.

Чедир төлеттинмээн хөй түңнүг үндүрүг Барыын-Хемчик районда илерээн. Ол районнуң он бүдүрүлгелеринге үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары хыналданы кылгаш, бюджетке оларның чедир төлевээн 333,1 муң рубль түңнүг үндүрүүн илереткен болгаш 22,6 муң рубльдиң торгаалын онааган. Ол ышкаш Нефть продуктулар күркомунуң Тывада эргелелиниң бүдүрүлгелериниң чедир төлевээни 223,4 муң рубль түңнүг үндүрүүн бюджетке киирген.

Аныяктарның «Спутник» деп комплекизи 1990 чылдың июль 1-ден 1991 чылдың июль 1-ге чедир безин чедир төлевээн үндүрүглери, орулга чажырганы дээш торгаалы каттышкаш 598 муң рубль болган, ооң иштинде чажырыпкан орулга түңү, 26,8 муң рубль болган. Ол дээш 26,8 муң рубль түңнүг торгаалга хоойлу ёзугаар онаашкан. «Спутниктиң» санажылга агар санында ол хире түңнүг акша-хөреңги чок болган ужурунда үндүрүг инспекциязының айыткан түңү чедир тыртынмаан.

Рынок экономиказының тургустунар байдалдарында эрге-хоойлу болгаш организас-экономиктиг харылзааларга черле тыптып болур чөрүлдээлер улам чидиглеген. Экономика талазы-биле кем-буруулуг үүлгедиишкиннерниң структуразынга, биригээр чугаалаарга, ук үүлгедиглерниң ниити өзек тургузуунга шынар талазы-биле өскерлиишкин болган: саң-хөө талазы-биле соора ажыглаашкыннар болгаш үндүрүг хоойлужудулгазынга хамаарыштыр эрге-хоойлу үрээшкиннери көвүдээн. Ындыг үрээшкиннерниң хөй нурууузу кооперативтерге, бичежек бүдүрүлгелерге, хостуг саарылга магазиннеринге болгаш чаа тургустунган өске-даа черлерге хамааржып турар. Оларның кол нурууузу хөй орулганы кандыг-даа арга-биле чедип алыр дээш хоойлуга чөрүшкек хөделиишкиннерни кылып, улус депутаттар Советтериниң күүскомнарының бадылап берген бодунуң-на уставтарын сагывайн, үреп турар. Ындыг бүдүрүлгелерниң хөй нурууузу ол уставтарны хоойлуга чөрүшкек дугуржулгаларны кылырынга, чер-чер Советтерин мегелээринге, бэнкылардан хөй чээлилерни алырынга, ук чээлилерниң хуузунда акшазы кылдыр хуулдурарынга ажыглап турар. Ооң түңнелинде алдынган чээли-биле чүнү-даа садып албайн, чүнү-даа бүдүрбейн турары ховар эвес. Чижээ, кооперативтерниң орулгаларының деңнели, хемчээли оларның кылган ажылдарының, бүдүрген барааннарының болгаш чедирген ачы-дузазының деңнелинге, хемчээлинге дүүшпейн, харын бедик болуп турар.

Касса саарылгаларын канчаар боттандырар дугайында, отчёттуг акша-хөреңгилерниң учёдун тургузар, акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг үнелиг чүүлдерин кадагалаар, бухгалтер учёдун база отчёдун хандырар дугайында дүрүмнерни кооперативтерниң хөй нурууузунда үреп турарын хыналда илереткен. Чоннуң херегел барааннарын олар боттары бүдүргеш, садарының орнунга күрүне бүдүрүлгелеринге кылган ховар барааннарны садып алгаш, оларны улуг өртекке дедир садыглап турганы илерээн. Ынчаарга мындыг байдалдар турда, үндүрүг албанының инспекциялары рынок экономиказының үезинде ол чижектиг чижек арга-биле кооперативтерниң алган орулгазын үндүрүг онаашкынындан чажырарын долу хемчээлдии-биле илередип шыдавас дээрзи билдингир.

Күрүнениң үндүрүг инспекцияларының эрге-хүлээлгелерин «Күрүнениң үндүрүг инспекцияларының эргелериниң, хүлээлгелериниң болгаш харысалгазының дугайында» Хоойлунуң 1 чүүлүнде тодаргайлап айыткан. Ынчаарга бүдүрүлгелерниң, организацияларның, кооперативтерниң, каттыжышкыннарның, ассоциацияларның болгаш өске-даа черлерниң албан-дужаалдыг кижилериниң талазындан удур хөделиишкиннерниң, кажарлаашкыннарның уржуунда саарылгадан, орулгадан үндүрүг чажырар чорук ам-даа үргүлчүлеп турар. Оларның кол нурууузу хөй орулгаларны албыштаан, оларны үндүрүг төлээринден чажырарынче чүткүп турар дээрзин демдеглээр херек. Чамдык кооперативтерниң турар черлерин чүгле үндүрүг инспекторлары эвес, харын истелге органнары безин тып чадап турары ховар эвес.

Ынчангаш күрүнениң үндүрүг инспекцияларының болгаш иштики херектер органнарының бо талазы-биле ажыл-чорудулгазын сырый холбаштырары негеттинип турар. Үндүрүглер дугайында хоойлужудулганың күүселдезинге хайгааралды прокуратура органнарының талазындан күштелдирери база күзенчиг.

Иштики херектер органнары күрүнениң үндүрүг инспекцияларынга практиктиг боттуг дузаны чедирерин, орулгаларны үндүрүг төлээринден улуг хемчээлге чажырар чорук кем-херек үүлгедиишкиннеринге чоокшулажып турарын сагындырары артык эвес.

Күрүнениң үндүрүг инспекцияларының моон соңгаар дээштиг болгаш чедиишкиннииг ажылдаарының, бюджетке немелде орулгаларны киирериниң бирги ээлчегде эң чугула негелдези — ол дээрге оларның ажылдаар бажыңнарын, черлерин дарый тывары, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны хандырары болуп турар. Күрүнениң үндүрүг инспекцияларын тургускандан бээр ам ийи чыл ажып турар. Ындыг болзадаа чер-черниң чамдык эрге-чагырга органнары үндүрүг инспекцияларының таарымчалыг ажылдаарынга байдалдарны тургузар, оларга бажыңнарны азы өрээлдерни тускайлап бээр дугайында амга чедир сагыш салбайн келген.

Кандыг-даа күрүне бодунуң бюджединиң күсели-биле чурттап болгаш хандыртынып турар болгай. Бистиң республика база бодунуң бюджединиң күсели-биле амыдырап турар болгаш моон соңгаар-даа амыдыраар, экономиказын, культуразын хөгжүдер, чоннуң херегелдерин хандырар апаар. Ынчангаш үндүрүг инспекцияларының ажылынче, ооң ажылдакчыларының амыдырал-чуртталгазынче чогуур кичээнгейни угландырары чугула. А бюджет бүрүзү колдуунда үндүрүглерниң, чыылдаларның, өске-даа төлелгелерниң күсели-биле тургустунуп, орулгаларны ап турар.

Амгы үеде хөй районнарда үндүрүг инспекцияларының ажылдаар бажыңнары, эт-херекселдери, саналга техниказы, автотранспорту чок. Республиканың үндүрүг инспекциязының ажылдаар бажыңы база чок, ооң салбырлары хоорайның аңгы-аңгы девискээрлеринде өске организацияларның, албан черлериниң кабинеттеринде сыңмарлажып турар, садып алган компьютер техниказын тургузар чери база чок. Склад кылыр бажыңны база тыппаан. Амга чедир гаражка чединмээн. Мындыг байдалдарда үндүрүг инспекцияларының ажылының дээштиг чавыс дээрзи кымга-даа билдингир.

Күрүнениң үндүрүг инспекциязынга хамааржыр бодунуң туружун бистиң республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтери эде көргеш, оларга боттуг деткимчени көргүзери дыка күзенчиг. РСФСР-ниң компартиязының дужүрткен рескомунуң бажыңынче республиканың Дээди Совединиң көжүп киргени-биле холбаштыр күрүнениң үндүрүг инспекциязынга хосталган кабинеттерден чамдык өрээлдерни бээрин дыка манап, дилеп турган бис. Ынчалзажок бистиң идегеливис бүттүнмейн барган. Ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар чоокку үеде тургустунар болза, бистиң республикада үндүрүг инспекциялары бодунуң ажылын амгы үениң негелделеринге дүүштүр экижидип болурунуң аргалары бар.

Хүлер-оол ХЕРТЕК.
Республиканың үндүрүг инспекциязының контроль килдизиниң начальниги.

ФОТОИНФОРМАЦИЯ

МУРМАНСК. Совет-норвег каттышкан «Арктик фуд кампени» каттышкан бүдүрүлге «Атланта» деп аъш-чемге ажыглаар саржагны кылыр аргазын шиңгээдип алган. Балык үзү — ындыг саржагны кылырының чиг эди. Балык үзүн тускай технология ёзугаар кылаң кылдыр арыглаан сөөлүнде аңаа чем кезээн холуурга бедик шынарлыг саржаг болур. Ындыг саржагның амданы болгаш чыды аксаржагга дөмейзимээр. Ынчалзажок ооң шынары бедик: ында «А» болгаш «Д» витаминнер хөй болгаш холестерин чок. Ол бүдүрүлге чери ам дээрезинде хонукта 10 тонналы бүдүрүп турар.

ЧУРУКТА: саржаг кылыр «Атланта» деп бүдүрүлге чери. Ында оператор Владимир Киреевтиң ажылдап турары.

С. МАЙСТЕРМАННЫҢ фотозу. (СЭТА).

МОСКВА. Каракка нарын кезип эмнээшкиннин делегейде бир-ле дугаарында Карак аарыгларының бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунга чоокта чаа кылган. Ол нарын кезиишкин аргалары согурартыр аарыглардан хөй кижилерни камгалап ап болур. Ам безин 80 аарыг кижиниң караанга нарын кезиишкиннерни медицина эртемнериниң доктору Г. Е. Столяренко кылган. Кезиишкиннериниң түңнели боттуг иде-гелдии берип турар.

Моон мурнунда кым-даа кылып көрбээн нарын кезиишкиннерни караа аарыг кижилерге кылырынга ажыглаар болбаазыраңгай херекселдерни Г. Столяренко чогаадып кылган.

Г. Е. Столяренко медицина эртемнериниң доктору деп эртем адын бир чыл бурунгаар алган. Ол ам 37 харлыг. Карак аарыгларын кезип эмнээр, конструктор болгаш хөреңги мөөңнээр ажыл-чорудулганы эптиг холбаштырып турар.

ЧУРУКТА: Г. Е. Столяренко, ооң кезилде херекселдери, башкарылга блогу

А. МОРКОВКИННИҢ фотозу. (СЭТА).

Профэвилел амыдыралы

ХАНДЫРЫЛГА ЧЕТПЕС

ТЫВАНЫҢ УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ЭРТЕМ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ПРОФЭВИЛЕЛ РЕСКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ ЧООКТА ЧАА БОЛУП ЭРТКЕН.

Улус өөредилге ажылдакчыларының амыдырал байдалын улам экижидер болгаш оларның дыштанылгазын организастаар талазы-биле Таңды болгаш Кызыл районнарның улус өөредилге килдистериниң болгаш профэвилел райкомнарының кылып чорудуп турар ажылдарының дугайында айтырыгны ол пленумга чугаалашкан. Кызыл болгаш Таңды районнарда улус өөредилге ажылдакчыларының профэвилел райкомнарының даргалары **У. Д. Дүгержааның** болгаш **С. Х. Моңгуштуң** ол талазы-биле илеткелдерин аңаа дыңнаан. Илеткелчилерниң кайызыдаа тус-тус районнарда ол талазы-биле кылдынып турар ажылдарга, а ол ышкаш хөй кезиинде-ле чедир кылдынмайн турар ажылдарга доктаап, ылаңгыя башкыларның амыдыралынче, оларны чурттаар бажың-балгат-биле четпес хандырып турарынче кичээнгейниң кошкаан чугаалааннар.

Кызыл районда 11 школа, школа назы четпээннерниң 8 албан черлери ажылдап турар. Ниитизи-биле бо адырда 1 муң ажыг кижи ажылдап турар дээрзин У. Д. Дүгержаа чугаалааш, улус өөредилгезиниң бо хөй санныг ажылдакчыларының чамдыктарының амыдыралында, ылаңгыя бажың-балгат-биле хандырылгазында бергедээшкиннерге доктааган. Районнуң башкыларындан 58 кижи бажың айтырыының талазы-биле бергедээшкиннерде таваржып турар. Оларның чамдыктары ниити чуртталга бажыңнарында, чамдыктары төрелдериниң бажыңнарында чурттап турарлар. А бажың-биле хандыртынган башкыларның бажыңнарынга капитал септелге хөй чылдарда кылдынмайн турарынга башкылар хомудап турар. Ылаңгыя Кызыл районнуң Кара-Хаак школазынга чаңгыс-даа бажың ындыг септелге эртпээн. Ол ышкаш берге байдал Черби, Шамбалыг школаларында база бар. Ол школаларда ажылдап келген аныяк башкыларның чамдыызы ада-иелериниң бажыңнарында олар-биле кады чурттавышааннар. Ындыг байдалдарда кичээлдерге эки белеткенири, класстан дашкаар ажылдар чорудары дыка берге дээрзи билдингир.

Школаларның башкылары бажың-балгатка чединмейн турда-ла, чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары школа бажыңнары хосталы бээрге, ынаар совхоз ажылчыннарын киирип турары шуут шын эвес дээрзин илеткелчи-даа, санал берген эштер-даа пленумга шүгүмчүлээннер. Ындыг байдалдарны Кара-Хаактан, Кур-Чер суурдан көрүп болур.

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларын, ылаңгыя башкыларны, одаар чүүл-биле хандырарының айтырыы районнуң школаларында чедир шиитпирлеттинмейн турар. Кара-Хаак школазындан өске школаларда ажылдап турар башкыларда хөмүр-даш чедир дужуртунмээн. А Элегес-Аксының чаңгыс-даа башкызы хөмүр-даш албаан.

Таңды районнуң улус өөредилге системазында 15 школа, 26 уруглар садтары ажылдап турар. Башкылардан 50 ажыг кижи амыдырал байдалын экижидер дээш бажың алырын манап турар. Чамдык школаларның аныяк башкылары, ылаңгыя Кочетово школазында, ада-иелериниң бажыңнарында олар-биле кады чурттап олурарлар. Кочетово, Чал-Кежиг, Арыг-Бажы школаларда башкылар бажыңнарының септелгези чылдан чылче кылдынмайн турар дээрзин С. Х. Моңгуш бодунуң илеткелинге демдеглээш, башкыларны чурттаар оран-сава-биле хандырарының айтырыынче кичээнгей районнуң ажыл-агыйларында аажок кошкак дээрзин чугаалаан. Ол-ла Кочетово суурда уруглар садын совхоз хандырып шыдавайн турар болгаш ону ам районнуң улус өөредилге килдизинче шилчидип бээриниң айтырыын тургузуп турар.

Улус өөредилге болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы **М. Ч. Ооржак** пленумга чүве чугаалааш, профэвилел амыдыралында чаа чүүлдерге доктааган. Башкы — келир үениң кижизиниң амыдыралын хевирлеп тургузуп турар кол кижи болганда, ооң амыдырал-чуртталгазын улам экижидериниң айтырыглары база чугула черни ээлээр ужурлуг дээрзин чугаалааш, ол талазы-биле ажылдарның Бии-Хем, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Улуг-Хем районнарда черле багай эвес чорууттунуп турарын демдеглээн. Ооң-биле чергелештир республикада 700 ажыг башкы амыдырал байдалын экижидери-биле бажың алыр оочурда туруп турарлар. А 100 ажыг башкы — ада-иезиниң бажыңнарында чурттавышаан. Кызыл районнуң Көк-Тей, Терлиг-Хая школаларында, Таңдының Кызыл-Арыг, Хову-Аксы, Балгазын школаларында күш-ажылдың сагылга-чурумунга хажыдыышкыннарны болдура бээр таварылгалар бар. Ылаңгыя, башкыларның күш-ажыл дептерлери школа директорларында эвес, а Таңдының районо эргелекчизинде чыдып турары черле шын эвес. Башкыларны одаар чүүл-биле хандырар талазы-биле чазактың доктаалын чамдык школа директорлары күүсетпейн турар-дыр. «Акша чок-тур, долгаңдыр турар арга-арыгдан ыяштап алыңар» — деп, Балгазын школазының директорунуң чугаазын канчаар билзе чогуурул, ынчаш? Мындыг берге байдалга турган, ажыл соксадыышкынның дугайында чугааны үндүрүп кээринде кижи кайгаар чүве чок дээрзин М. Ч. Ооржак чугаалаан.

Башкыларның бо бүгү берге байдалдарын дарый эдери чугула дээрзин демдеглевишаан, келир 1992 чылды башкылар чылы кылдыр чарлаар дугайында саналды деткиирин пленумнуң киржикчилерин ол кыйгырган.

— Улус өөредилгезинде байдал амгы үеде дыка бергедээн. Ылаңгыя 1985-1991 чылдарда улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының талазынче чазактың талазындан колдуунда-ла ажыл угланмаан. Школалар эргижирееп ирзэн, башкылар школалардан чоруп турар-дыр — деп, Кызылдың № 1 школазының башкызы, хоорайның улус өөредилге ажылдакчыларының ажыл соксадыышкын талазы-биле комитединиң даргазы **В. Р. Фельдман** саналынга чугаалаан. Ооң чугаазы-биле алырга, күрүне албан черлериниң ажылдакчылары айда 1200 ажыг рубль шалыңны ап турар, а башкыларны оон дыка эвээш. Ынчангаш оларга 1200 рубльден эвээш эвес шалыңны доктаадыр херек. Башкыларга бажың чедишпес, ооң уламындан башкылар школалардан чоруп турар. А байдал мындыг турда, хөй-хөй профэвилел органнары ажылын эде тургуспаан-дыр, ынчангаш олар башкыларны камгалаар талазы-биле ажылдарны чорудары күзенчиг дээрзин демдеглээш, башкыларны чүгле эки ажылдап турар деп чырыдып турар парлалга ажылдакчылары боттарының ажылын база эде көрүп, амыдыралды шын-биле чырыдары чугула дээрзин ол чугаалаан.

Ак-Довурактың № 2 школазының башкызы **А. К. Шыырап** Барыын-Хемчик районнуң улус өөредилге ажылдакчыларының мурнунда туруп турар бергелерге доктааган. Ылаңгыя башкыларның уругларын уруглар албан черлеринге тургузарда, олардан 2 муң ажыг акшаны төлээрин негеп турар апарганынга ол таарзынмаан. Шынап-ла, бир эвес олар акша негээр болза, оларның уруглары школага өөреткени дээш база акша негээр апаар эвес бе? Ынчангаш депутаттарывыс: ССРЭ-ниң Дээди Совединиң — Ю. Т. Комаров, Тыва Республиканың А. И. Ванжа болгаш өскелер-даа кажан аазаашкыныңарны күүседир силер дээрзин ол айтырган.

Улус өөредилге ажылдакчыларының берге байдалдарын чайладыр талазы-биле Тыва Республиканың Дээди Совединге, республиканың Министрлер Чөвүлелинге болгаш пленумнуң киржикчилеринге кыйгырыгны аңаа хүлээп алган.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
Профресчөвүлелдиң парлалга төвүнүң удуртукчузу.

Бөмбүрзектиң судалы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр. Андрей Шитов). Совет Эвилелинде аъш-чем продуктуларының чедишпези хоочу апарган, ынчалзажок продуктуларның чедишпези болгаш аш — шуут-ла ийи аңгы чүүлдер-дир. Ол дугайын сураглыг америк «Ньюсуик» журналда ооң Москвада корреспондентизи Кэрол Богерт бижээн. Ол ССРЭ-де аштың демдектерин тывары-биле Россияның элээн каш хоорайларын кезээн.

Аян-чоруктуң маршрудун дүшпүже шилип алган. Богерт совет Кызыл Крестиң ажылдакчыларының аъш-чем талазы-биле эң таарымча чок деп көрген черлеринче чораан. Ол неделя иштинде аңаа адап берген черлерниң үш область төвүнге — Тулага, Калугага, Брянскиге четкилээн. К. Богерттиң бижип турары-биле, «продуктуларны тып ап болур». «Хөй кезиинде оларның шынары эки эвес, шилип алыр арга чок. Чүнү-даа садып алыр дээр болзуңза шак-шагы-биле оочурга турар ужурга таваржыр сен» — деп ында айыткан. Үш хоорай кайызы-даа дүвүрелдиг манаашкында. Болу берип болур массалыг аштың кээрин кым-даа чедир бодавайн турар. Чоо болганда аш «чүгле биске эвес, ам-даа элек» деп чугаалаар.

Ынчалзажок журналда парлаттынган «Аш кажаныл?» деп чүүлдүң автору Совет Эвилелинде аъш-чем кризизиниң шыңгыы байдалын чиигеди көөр бодавайн турар. Ында кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң кудулаашкынының саң-түңнерин бергилээн. Ынчалзажок ол кудулаашкын саннары будалчак, чүге дээрге колхозтар тараазын, эъдин (ооң хемчээли билдинмес) келир чылын улуг өртектер тургустунгуже боттарында арттырып алган.

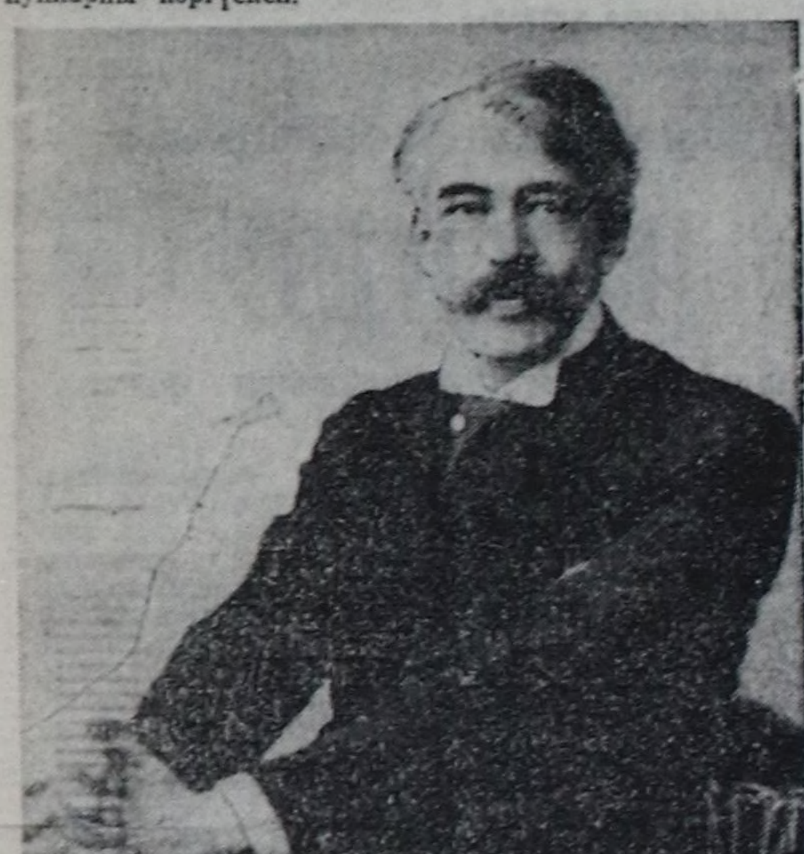
Чүүлде бир кол черни Совет Эвилелинге америк дузаның дугайында айтырыг ээлеп турар. Совет оочурларга авторнуң дыңнааны «водка-биле дузалаңар» дээнинден «биске шуут таарышпас соя далганын чорутпайн көрүңер» дээн дилеглерге чедир. Шоколад конфеталар болза суг-суг диигилээн чугааларны киирген. Ортан Богерттиң түңнели: АКШ-тың администрациязының амгы дуза программазы Совет Эвилелинге ачылыг эвес, а америк фермерлерге ажыктыг дузалыг боор турар.

ВАРШАВА. Поляк эртемденнер болгаш шинчилекчилер ажылын соксаткан СЭКП-ниң архивтеринче кирериниң дугайында чөпшээрелди алырынга дыкала улуг сонуургалдыг деп. Польшаның күрүне архивтериниң кол директору профессор Мариан Войпеховский ПАП агентилелге медеглээн. Душкен СЭКП-ниң архивинде документилерге бистиң сонуургалывыс билдингир деп. Польшаның эртемнер академиязының төөгү институдунуң килдис удуртукчузу профессор Петр Носовский айыткан. Чүге дээрге чогум-на ында Польшаның болгаш Барыын Европаның салым-чолунуң дугайында айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турганының дугайында материалдар ында чыдар. Совет империяның социалистиг лагерьниң чурттарын башкарып, кандыг аргалар-биле бодунуң холунга тудуп турганының дугайында оон билип ап болур.

ЛОНДОН. «Амгы чүс чылдың эң-не муңгагдалдыг революцияларының бирээзи — деп. Англияның премьер-министри Джон Мейджор. Совет Эвилелинге сөөлгү айларның болуушкуннарын тайылбырлап тура, чугаалаан. «Чурт 70 чыл иштинде туруп келген ужур-дүрүм чок аажылаашкынны ап октаан» деп, ол демдеглевишаан, амгы үеде ында бир талазындан «күштүг националисчи шимчээшкин-биле» демисел, а өске талазындан «төп тургузугларны ам-даа хевээр арттырарының эргежок чугулазын» медерэп көөрү чорупп турар деп айыткан.

РИМ. Литва, Латвия, Эстония ында эртип турар КНО-нуң аъш-чем база кедээ ажыл-агый талазы-биле организациязының конференциязынга ооң кежигүннеринге хүлээп алдынган. Конференцияга киришкен бүгү чурттарның делегациялары ол дээш чаңгыс үн-биле бадылаан.

Архив фото-чуруктарының делгелгезин «Советское фото» журналдың редакциязында организастаан. Кино болгаш фото-чурук документилериниң күрүне архивиниң берген 40 чуруктарында бистиң үевистиң чүс чылының эгезинден бээр болууш-куннарны көргүскен.

ЧУРУКТАРДА: балет артизи М. Ф. Кшесинская. 1990 чыл. К. С. Станиславский. 1901 чыл.

Чуруктарны А. Антонов катап тургускан.

(СЭТА-ның фотохроника-зы).

Чагаалардан

«ЧУРУКТАРЫН ЧОРУТ»

Мен бо чагааны солун дамчыштыр мээң кудээм Сергей Кэгел-оолович Оюнче бижип ор мен.

Мээң дуңмам, Сергейниң кадайы чок болгандан бээр үш чыл чедип тур. Мынча чылдар эртсе-даа, кудээмден чагаа-даа албадым, оода «уругларың чуруун чорут» дээш чадаштым.

Мен бодум Бай-Тайганың Тээли суурунуң Малчын кудумчузунда № 6 бажыңда чурттап турар мен. Мени Нина Тас-ооловна Хертек дээр. Бис неден төрүттүнерде-ле ийи угбашкы турган бис. Ам мен чааскаан артым. Мекээ берге-дир, мээң бүгү байдалымны Сергей билир кижи болгай. Солун дамчыштыр аңаа бүгү-ле ийи чүүлдерни күзедим.

Нина ХЕРТЕК.

(Гонорарын «Шын» солунунуң агар санынче шилчидерин диледим. **Авт.**).

АЖЫЛ ЧОК АРТКАН

Сөөлгү үеде республиканың чамдык ажыл-агыйларында мал продуктуларының саны оранчок кызырлып, аъш-чем программазының шиитпирлерин күүседири болдунмайн турар.

Чингээлээрге, Кызыл-Мажалыктың сүт заводунга мурнунда чылдарда сүт хөй-биле кирип турган. Чайгы үелерде ай санында 10-12 тонна, кыжын 5,5-6 тонна чедип турган болза, ам байдал чиди-биле кудулаан. Азы амгы байдал-биле алыр болза, барык-ла 2-3 тонна дөңгүп чедип турар. Ооң ужурундан район төвүнүң сүт садар черлеринге чаш уруг-дарыын эдерткеш, шак-шагы-биле оочурлаанаалерни бо-ла көрүп болур.

Бо бүгүнүң кол чылдагааны билдингир — районнуң сүт-бараан фермаларында болгаш Бай-Тайганың ажыл-агыйларында сүт саалдазының кудулаанында.

Моон түннелинде сүт заводунуң чамдык ажылчыннары амгы үеде ажыл чок арткан.

ӨӨРҮНЧҮГ-ДҮР

Өскен-төрээн хоорайым Шагаан-Арыг. Хөй каът бажың-балгаттыг чалыы хоорайым хирлиг-даа болза, оюп эртпес хоорайым.

Районнуң төпчүткен банкызынче киргеш, сагыш-сеткилим өөрдү. Банк эргелекчизинчиден эгелээш коллективте ажылдап турар улус шупту аныяк тыва кыстар болду. Чараштарын канчаар! Ээртактар артында шупту дизе олургулапкан, келген кижилерге чазык-чаагайын магададым. Моон мурнунда ажылдап турган, баштары көгере берген каржы-ширииң угбайларга дөмейлээр-даа аргажок.

Чаа хоорай Шагаан-Арыг дег, чаа чараш кыстар бистиң районнуң банкызында ажылдай берген, солун-дур оо!

Лада МОНГУЛ-ООЛ.
Студент

Айтырыңар, харыылап берээл

Мен Хөнделең деп черде чурттап чоруур мен. Ам амыдыралым аайы-биле өске суурже көшкеш, ында чурттай бердим. Бодум хар четпээн чаш уруг азырап олурар кижи мен. Ынчангаш уругларымның акшазын Хөнделеңден ап турар мен, ону мээң төрелдерим болур улус почта дамчыштыр ай санында чорудуп берип турар. Айтырыым мындыг: өске черже көже берген таварылгада ол пособие акшаны кандыг арга-биле ап болурул?

Солаңгы САТ.
Кур-Чер суур.

Чүгле Солаңгы Сат эвес, а өске-даа иелер ындыг айтырыгларны бисче чорудуп, харыылап бээрин дилеп турарлар. Аңаа харыы бээрин профрессчөвүлелдиң социал камгалал килдизиниң инструктору **Эльвира ИРГИТТЕН** дилээн бис.

— Төрелдериңерниң чорудуп берип турары база ажырбас. Ынчалза-даа дүрүм ёзугаар алыр болза, ол таарышпас, чүге дээрге уругларыңарның пособиезин чүгле силерниң холуңарга бээр-ле болгай. Ынчангаш силер Хөнделеңниң бухгалтериязынга барып, мындыг байдалыңарны чугаалааш, амгы ажылдап турар черинерже ол акшаны почта дамчыштыр шилчидип берип турарын дугуржуп алыр болзуңарза эки-дир. Өске черже көжүп чоруй барган улустарынче почта дамчыштыр акша шилчидип чорудуп турар черлер бистиң республикада эвээш эвес болгай.

Чыраа-Бажы школазында поварлап ажылдап турар мен. Амдыызында чаш уруум азырап олур мен. Баштайгы өөм ээзи чок апарган соонда оглумнуң акшазын районнуң социал хандырылга черинден ап турдум. Ам оглум 5 харлыг. Эрткен чылга чедир-ле бот-ие акшазын ап турдум, а бо чылын шуут чок, чүге дээрге, ийи дугаар өөм ишти-биле чурттап олурар мен, а оглум ооң адында эвес, өөм ишти биле бадылал-даа чок мен. Бо таварылгада уруумнуң акшазын меңээ төлээр бе?

Өнермаа ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

— Бот-иелер уругларынга акшаны алыр эргелиг болгай, ону силер билир ужурлуг силер. А ие кижи ийи дугаар өгленген-даа болза, ол акшаны алыр апаар.

МАҢАА АЖЫЛДАТСА ЧҮЛ?

Улус чоннуң социал айтырыгларын үзе шиитпирлээри нарын-даа, берге-даа, бо дугайында Кызылдың чурттакчызы Петр Тоңгу-оол № 179 «Шында» чеп-түү-биле бижээнин деткип тур мен.

Шынап-ла, күш-ажылга эдип чазаар лагерьлерге херек эрттиргеш келген оолдарның хөй кезии дагын аар кем-херектерни үүлгедип, ажылга хөөн чок, хөңнү-туразы улуг болгулаар, ол дугайы амыдыралдан илереп турар. Ындыг ак сеткилдиг чуртталгадан оспаксыраар, шуут шоюккан кижилерниң бак үлегерин-ге, суртаалынга алыскан хып дээн чалыылар үрелчип турары тодаргай. Бо чайын болган бир мындыг таварылганы чижекке киререйн. Чээрби ажыг хире хар аныяк оол ээзирик келгеш, бистиң бажыңывыс эжиктерин, соңгаларын соктап, бак сөстер эдип, чөңгээлеп туруп берди, а мээң кожаларым дүвүреп, мени чугаалажып (чазамыктап) көр деп диледилер, мээң дилээмге, ук ээзирик оолдуң харыызы бо:

— Менээ таакпы, арага бербес болзуңарза, шорушар, мен дээрге соңгаарга он чыл херек эрттиргеш келдим, кедерезе дүне келгеш, өөрүм-биле бажыңнарны өрттедиштер мен — деп каржы кыжанды.

Ону бодаарга, ук оол демги лагерьлерге эттинер хамаанчок, улам турамык, өртем-бардам аажы-чаңга өөрениң алганы ол-дур.

Ынчангаш херектеннерни ыяап-ла Саян артында эдип чазаар лагерьлерже октавайн, Тыва девискээринге херээн эрттирерин практикалап, бичии-даа бол, төрээн черинге күш-ажылчы ажыдузазын ажыглаза канчыгыл деп саналдыг мен.

Амгы амыдырал-чуртталганың нарыыдаан үезинде, ылангыя ажыл чок аныяктарның талазындан халас кежик дилээри көвүдээн. Хып дээн чалыы тыва оолдар эрткен-дүшкеннерден диленири чаржынчыг-даа, кээргенчиг-даа апарган.

— Даай, таакпың бар бе, азы араганг бар бе? — деп айтыртынарлар кижиниң сеткилин човадыр-дыр.

Оон ыңай арага-дарыже чамдык улуг-даа, аныяк-даа кижилерниң сундулууң сөөлгү үеде кайгап, хараадап чор мен. Сөөлгү акшазы-биле улуг өртектиг (49-84 рубльдиң) арагаларын безин садып алырлар бар-дыр. Тыва улустуң шаандагы чаагай чаңчылдарын капчап ындыг дүрген уттуптар улус боор бис?

Дээди эртемниглерниң эки топтуг үлегер-чижээ, эптигээлдээ чалыы салгалга кажан-даа херек, ону ооданла интеллигентилер, ада-иелер кичээнгейге алыры ам негеттинип турар-дыр.

Хөйнү көрген, улуг назылыг кижи болгаш аныяк өскенге чагыым-дыр, уругларым, эш-өөрүм — ынак Тывавыстың ат-алдарын бодазыңар.

Сандан САНДЮ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

БАЗА БИР ЧЕМПИОН

РСФСР-ниң бирги чери дээш элээди оолдар аразынга хостуг хүреш маргылдаазы Дона-Ростов хоорайга болуп эрткен. Аңаа Россия Федерациязының республикаларындан, крайларындан, областарындан чээрби ажыг команданың үш чүс ажыг мөгелери хүрешкен. Оларның хөй нуруузу спорт мастерлери болгаш спорт мастерлеринге кандидаттар болган.

Тыва Республикадан беш кижи составтыг команда бо улуг маргылдаага кирипкеш, багай эвес түңнелдиг чанып келген. Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күркомитединиң тренери Додо Ховалыг команданы удуртуп чораан.

Тываның мөгелери бо улуг хемчээлдиг, мергежилдиг, шыырак спортчулар киришкен маргылдаага хүрешкеш, боттарының элээн белеткелдиин көргүскенин команданың удуртукчузу мактап демдеглээн. 43 килограмм чедир деңзиге хүрешкен Кызылдың № 11 кедээ профтехучилищезиниң сургуулу, спорт мастеринге кандидат Куулар Белек эрестиг, аваангыр, аргаларны билдилиг ажыглап тургаш, бодунуң онагларын шуптузун октааш, чемпион атка төлептиг болган. «Шамбалыг» совхозтуң сурагдыг мөгези Моңгуш Аяс 97 кг чедир деңзиге хүрешкеш, эң-не күштүг, мергежилдиг мөгелерниң санынга кирген. Чурттуң шыырак мөгелериниң бирээзи Кемеровадан келген спорт мастери Широковту безин ол октаан. Аяс ийиги черни ээлээн.

Бо ийи мөгени тренер Чадамба Ооржак хынамчалыг белеткеп, өөредип турарындан олар мындыг түңнелди чедип алган.

Кызылдың № 9 школазының өөреникчизи Доржу Артыш (46 кг), агроуниверситеттиң студентизи Шойдун Александр (54 кг) олар бо маргылдаага чедиишкинниг хүрешкен, кайызы-даа үшкү шаңналдыг черни алган. Олар тренери Александр Доржунуң шудургу ажылының ачызында мергежилдиин көргүскеннер.

Таан-оол ХЕРТЕК.

СЫЛДЫСТАР СЫМЫРАНЫЫ

(Уланчызы. Эгези № 199, 200, 202 «Шында»).

АЪТ ЧЫЛДЫГЛАР
(1942, 1954, 1966, 1978, 1990, 2002...)

Аът чылдыг кыс Бумба дээр шолбанныг, Кысчыгаш дээр сылдыстарлыг. Кайгамчык чараш, сонуургаачыг, ынчалза-даа ындыг-ла эрестиг, тура-соруктуг эвес, ылчыннааш, кыжырымак талазы-биле кымга-даа аштырбас. Боду пөрүк, ыядыычал. Оозун өске улустан чажырып шыдавас. Улус эскиттээр, оларны сурган, өөредиринге кончуг чүткүлдүг. Ажыл-агыйга аваангыры, угаан-сарыылдыы олче саглып салыр кылдыр ооң туралыг кижилерин албалаптар.

Ыт, Хой чылдыглар-биле өг-бүле болуру чедимче чок. Тоолай чылдыг кижи-биле аажы-чаңын билчип, эптиг, найыралдыг чурттаар. Өг-бүле тударда болганчокла шаптараазынга таварышкылаар. Пар чылдыг кижи-биле сагыш-күзели ханып, чоокшулажыр. Ынчалзадаа ооң-биле салым-хуузун кадар болза баш мунгаш. Өг-бүле тудары чиик-даа болза, ол кедилиг болбас. Чылдаш кижилери-биле ооң билчири берге. Бода мал азырап байыыр. Дан хаязының чүзүн-бүрү өңнери зинип, өртегде аъдын кадарып хонгулаар. Ханы, бодамчалыг, угаанныг, бүдүжү кедергей оожум. Сүт дег ак сагыштыг, төлептиг, шынчызы бүзүрелдиг. Томаанныг, чыткан хой туртуспас. Чугаа-сооду ылап чиге. Назылап кырыза-даа, чалыы сорук, күчүзүн салбас. Бодал чок шолук чүве кылбас. Чамдыкта дүрген, далаш болгулаар. Чөптүг эвес чорукттарга дириг кара хөңнү чок. Корум-чурум сагыырынга ынак, чүткүлдүг, хоойлу-дүрүмнү хажыдылга чок сагыырынга ынак. Ындыг-даа болза, авыяастыг, чашпаа чорукттарның уржуунга бо-ла алзы кагылаптар. Боду кажар, бузурукчу чорукттарны база кылгылай каап-тар ийикпе киржи кагылаптар. Хүннээчел. Кадайын ужуп эрткен кушка, адыр чагыга безин хүннегилээр. Четпес талаларын буянныг талалары чал базар. Ажылга кызымак, кырыгыже өөренирнге күзелдиг, чонга хүндүлүг. Чылгы мал азыраар болза, байыыр. Дан хаязының өөгүр чараш өңнери дег эртинени эдилээр. Улуг аң аңнавас, өске аңнарны хире-шаанче аңнап чоруп болур болгаш балык-байлаң тударынга дыка чүткүлдүг.

Пар, Тоолай чылдыглар ооң бүзүрелдиг эдеринчилери. Хаван чылдыгта ужурашпайн, ойганы дээре. Күске чылдыг душтукка душса, ооң каразыыр сагыш-сеткили оожургавас, сагыш-сеткили хиликтенир. Инек чылдыг кадай алза, ону бастып, дорамчылаар, ынчангаш оон ак сеткилдиг-биле чайлааны бачыт чок болур. Ол кандыг-даа мегилерге бүзүревес, чүгле бодунуң угаан-бодалынга бүзүреп, изин башкартынар.

ХОЙ ЧЫЛДЫГЛАР
(1943, 1955, 1967, 1979, 1991, 2003...)

Хой чылдыг кыс Баазаң дээр шолбанныг, Селеңгиш деп сылдыстарлыг. Даштыкы бүдүжү аянныг, чараш. Аажы-чаңы топтуг-томаанныг. Кедер хеви каас, шиник. Аас-дыл, алгыш-кырыш үндүрер чорукка хөңнү, туразы чок. Чурттаглазы буянныг. Чөптүг, шынчы. Шынны негээр дээш эмин эртир дорт, кадыг-ширииң, киленнээн, хорадаан, шыжыккан-даа чоргулаар. Ооң ындыг дүвүрээзиннери үе-шаанче эртип, чоорту чавырлыр. Бүдүштүг, томааныыг болза-даа, кажар, аажы-чаңы чаштарныы дег ыглаңнааш, хыйылааш. Аар-саар деригхерекселдерге ынак. Улус ону хүндүлээринге туралыг. Боду-биле чөрүжер кижилерге хөңнү чок.

Бергелерге белен тоовас, шыдамыккай, аксы боош эвес. Кижилерге тымчак сеткилдиг, хүндүүргек, багай чүвени хөрээнге шыгжап чорбас, ол дугайын дораан уттуптар. Маргылдаалар тыптып келзе, эвичөвү-биле шиитпирлээр, ынчалза-даа бодунуң талазынче чаяр, кежээ, эрес аажы-чаңныг, амыдыралга сонуургак, чүткүлдүг, чаа-чаа сонуургалдар аңаа дараалаштыр тывылгылап келгилээр. Хей-аъттыг, сорук-күзелдиг, кызымак, кежээ.

Тоолай, Чылан, Дагаа, Хаван чылдыг кижилерге баар болза аас-кежиктиг. Оларның-биле бай, шыдалдыг, каас-шиник, уруг-дарыглыг, өгнүң хүндүлүг ээзи болуп чурттаар. Пар чылдыглардан ойганы дээре. Ол чылдыг кижиге баар болза, кударалдыг, шаптыктыг амыдырал-чурттаалганы кедизинде барып көре бээр.

Кандыг-даа өңнүг эртинелерни эдилээр. Шээр малды колдадыр азыраза байышинык, толуг-догаа болур. Чылынга өңү дүгжүр элээн каш мөңгилерлиг. Ол мөңгилер ооң чурттаалгазынга улуг салдарлыг болгаш ооң сүзүк, соруу, хей-аъды олардан хамааржыр.

Хой чылдыг оол Баазаң дээр шолбанныг, Селеңгиш деп сылдыстарлыг. Аажы-чаңы чымчак, оожум. Бодун көөрге аянныг, таарымчалыг, каас-чараш хеп кедер. Чурттаалгазы буянныг, аас-дыл, алгыш-кырышка көңгүс-ле хөңнү чок, олардан оюп, былдап чоруур. Чөптүг сөсте нугул чок дээш, чөптүг чорук дээнде шуут-ла бодун бердиниптер, шын дээш турушканда эрес, шудургу, маадырлыг. Чаяаттынган оожум, бүдүштүг аажы-чаңын шын дээш оскунгулаар, изиг, каржы болгулаар. Ынчангаш бодунуң бажынче сугну кудуп болур. Бойдустуң янзы-бүрү өңнерлиг чайгаар бүткен чараш, чаагай эртинелерин эдилеэнде сеткили ханмас. Шээр мал азырап малдааш сеткили чедер. Аңмеңге ында улуг тура-хөөн чок. Балык-байлаңче ол сагыш, бодал-даа чок.

Күске, Инек, Улу, Пар, Чылан, Сарбашкын, Дагаа, Ыт чылдарлыг кыстар-биле салым-хуузун каткан ажылы чок. Тоолай, Хой азы өңчүлүг бай Аът чылдыг херээженнерге душса, өг-бүле амыдыралы чогумчалыг, ажы-төлдүг болур. Чылынга ооң халаптарының өңнеринге дүгжүр мөңгилерлиг болгаш ооң хей-аъды, сүзүү олардан хамааржыр.

Чамдык херээженнерниң аажы-чаңы өде-чара. Оваарымча чок болганы-биле хай-халапка бо-ла таваржы бээр. Душканы эр кижини ядарадып хоозурадыр. Бодунуң дужунда аас-кежиктиг, алдар-аттыг, чурттаалгазы дыш, шөлээн, топтуг. Аажы-чаңы дүрген, бодал чок болганда, бажынга халдаар бачыттарны боду-ла тыпкан турар.

Күске, Ыт, Аът, Улу чылдарлыг ашактарга барып алза, аас-кежиктиг, сеткил ханган чурттаар болгаш далаш, дүрген боданмас чорукттары ашааның уржуу-биле чоорту чавырлыр. Ол чылдан өске чылдарда төрүттүнген эрлерге барбайн, олардан ырак озалааш чорааны эки. Арга-ээмнерниң аң-мениниң өң-чүзүнү дег, эрээн-шокар эртине эдилээр, ооң эргим хайыралыг ээзи. Туралаан-на мал-магаының азырап, өстүрүп байыыр. Ооң сорук-сүзүү, хей-аъды чылынга дүүшкек элээн каш өңнерден тургустунар болгаш аңаа чагыртыр, башкартып чурттаар.

САРБАШКЫН ЧЫЛДЫГЛАР
(1944, 1956, 1968, 1980, 1992, 2004...)

Сарбашкын чылдыг кыс Аңгырак биле Баазаң деп ийи шолбаннарлыг, Шагар-Ээремчик дээр сылдыстарлыг. Бо чылда төрүттүнген кыстарның аажы-чаңы оожум, топтуг-томааныыг болбас. Эр кижи дег ширииң, дошкун. Шупту чүвеге негелдези улуг, эр кижилерни чагырарынче улуг сундулуг. Өг-бүле тудканда ашаан улуг албан-дужаалга чедир деңшидиксээр, эрге-дужаалдыг кижиге барыксаар.

Сарбашкын чылдыг оол Аңгырак биле Баазаң деп ийи шолбаннарлыг, Шагар-Ээремчик дээр сылдыстарлыг. Олут орбас, чыдын чытпас, ажылгыр, кежээ, улуг тура-соруктуг. Оруунга таварышкан шаптараазыннарга илдикпес, торулбас. Аажы-чаңы дошкун, шириин. Кижи болганга ижикпес, доңгун, кадыг. Эки-бак чаңын чажырбас, дүрген, сиилен болгаш бажынче бачыттарны боду-ла куткан чоруур. Бодун ап чорууру элдеп тывызык, сагыш-сеткил, ишти-хөңнүн улуска ажытпас, хаалчак, оваарымчалыг болгаш өскелерни хүндүлевес, үнелевес. Багын сөглээн кижини ала караа-биле көрбестей бээр, аңаа өжээргээр.

Таңды, тайгаларның шыгжамырында ховар дээн эңне үнелиг, тайгаларның күстүн башкы айында оңнери дег каас-чараш оңнерлиг эртинени эдилээр.

(Арткан чылдыглар дугайында дараазында парлаттынар).

Мөңге САТ.

Чарлалдар бюрозу

КОНКУРСКА КИРЖИНЕР

Саарылга төлээлекчизиниң (коммерсантының) албан-хүлээлгезинге ажылдакчыларны хүлээп алыр талазы-биле конкурсту «Тыва компосредкомпания» чарлаан.

Дээди эртемниг (аргалыг болза, экономика талазы-биле) болгаш садыг база хандырылга талазы-биле практиктиг ажыл стажтыг кижилер конкурска киржир.

Конкурска киирииштирер дугайында дилегин хүлээп алыр хуусаазы — 1991 чылдың декабрь 1-ге чедир.

Компанияның адрези: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 17, кадрлар килдизи. Телефоннары 4-15-26, 3-49-56.

КЫЗЫЛДЫҢ СҮТ КОМБИНАДЫ чурттакчы чоннуң сүт шилдерин дарый дужаап турарын диле тур. **САВА ЧОГУНУҢ ХАРААЗЫ-БИЛЕ СҮТТҮ САВАЛАП КУДАРЫ БЕРГЕДЕП ТУРАР.**

Шилдерни магазиннерге кандыг-даа хааржак-корзиналарга хүлээп алыр. Сүт шилдерин хүлээп албайн барганының дугайын **4-17-89 азы 4-11-60** телефоннарже долганар.

КЫЗЫЛДЫҢ СҮТ КОМБИНАДЫНГА дараазында ажылдакчылар дарый херегдеттинип турар:

хандырылга талазы-биле инженер, тудуг талазы-биле инженер (мастер), ол ачызынга озал-ондан чок чорудулга дүрүмнерниң талазы-биле инженерниң хүлээлгезин кадыг күүседир, эдикчи-слесарьлар, бүдүрүлге цехинге ажылчыннар, электроналадчылар.

Комбинатта столовай, эмчи пунктузу ажылдап турар.

Келир адрези: Кызыл хоорай, Заводская кудумчузу, 36; № 2, 10 автобустар-биле «Хлеб заводу» доктаар черден келир: телефоннары 4-11-60, 4-12-00, кадр килдизи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОННУН ХҮРЕШ ФЕДЕРАЦИЯЗЫ 1991 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 7-ДЕ ЧАДААНА ХООРАЙГА ТЫВА ХҮРЕШТИҢ УЛУГ БАЙЫРЛАЛЫН ЭРТТИРЕРИН ДЫННАДЫП ТУР.

Республика чергелиг тыва хүреш маргылдааларынга шаңналдыг черлерни ап чораан мөгелерни бир бөлүкке, а оон эрткен мөгелерни база бир бөлүкке үскен **ТЫВА ХҮРЕШ** маргылдаазы болур.

Шаңнал фондузу — **4 МУҢ** рубль түңнүг.

телевидение

НОЯБРЬ 29
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мультфильм. 9.15 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 10.00 «Эфирде музыка». 12.00 ТМА. 12.15—13.45 «Демократия». Фильм-шии.

• • •

14.40 Улустуң аялгалары. 14.50 Мультфильм. 15.00 Биржалардан медээлер. 15.30 «Блокнот». 15.35 «Бридж». 16.00 «Байкалга кус». 16.15 «Тиилекчилер». 17.00 Ригага аныяктар фестивалы. 18.15 Сонуургактарга. 18.30 ТМА. 18.45 «Танцы, танцы, танцы». 18.55 «Кижи болгаш хоойлу». 19.40 «Улуг-хүн». Кыска метражтыг уран чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 «ВиД». 21.00 Информастыг программа. 21.30 «ВиД». 00.50 Телефильм. 01.00 ТМА. 01.15 Мультфильм. 01.35 — 02.15 Хоккей. ССРЭ чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Англи дыл. 1-ги чылы. 8.50 Англи дыл. «Өг-бүле альбому» (АКШ). 9.20 Эрудиттерге сула шимчээшкин. 9.50 Мультфильм. 10.20 Адам Смиттиң акша-хөрен-гизи. 11.00 «Маргыжыг чугаа». 12.45 «Кезенек». 13.15 — 14.20 Концерт.

• • •

17.00 Авторлар программалары.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга фильм. 18.35 Медээлер. 18.45 Медээлер. 18.55 Чурттаар оран-сава болгаш бүдүрүлгелерни хуужударының айтырыгларынга тураскааткан программа. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.35 «Орус ийиги революция». Алды сериялыг барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 4-кү сериязы. 21.25 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.00 Патриция Каас Москвада. 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.20 Даарта агаар байдалы. 23.25 — 00.55 Патриция Каас Москвада (уланчызы).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Адам Смиттиң акша-хөреңгизи. 18.40 В. Девятов ырлаар. 19.00 Кикбоксинг талазы-биле делегей маргылдаазы. 19.55— 20.00 Реклама.

КИНО

НОЯБРЬ 29-та

«НАЙЫРАЛ»: «Взять живым или мертвым» (АКШ) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 (узаткан) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Восемь мечей желтого дьявола» 10.10, 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киночыыныды» 9.00, 10.10, **«Пугало из чердачного окна»** 11.20, 12.50, **«Манкурт»** 14.20, **«Нет выхода»** (АКШ), 12.00, 15.50, 17.50, 19.50 шактарда.

Кызылдың эмчи училищезиниң сургуулдарының ада-иелериниң ниити хуралы декабрь 6-да 14 шакта болур. Ада-иелерниң келири албан.

Кызылдың эмчи училищезинге дипломнуг электрик дарый херегдеттинип турар.

Келир адрези: **Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 2, эмчи училищезиниң кадр килдизи.**

Кызыл хоорккүскомнуң культура килдизи хоорайның бүдүрүлгелеринден болгаш организацияларындан Чаа чыл утренниктерин болгаш дыштанылга кежээлерин эрттирериңге чагыгларны хүлээп ап турар. А ол ышкаш тус-тус чурттакчылардан уругларга бажыңнарынга Чаа чыл байырын чедирерниң чагыгларын хүлээп алыр. Төлевири — дугуржулганың ёзугаар.

Бистиң адрезивис: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, № 34-3, телефон 3-29.22.**

Кызылдың № 1 профтехучилищезиниң 1976 чылдың август 10-да Сергей Кырыновичи Ховалыгның адынга тывыскан тракторист-машинистиң № 578095 дипломун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ҮНДҮРҮКЧҮЛЕРИ: Тыва Республиканың Дээди Совети, Министрлер Чөвүлели «Шын» солунунуң редакция коллективи

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

Редакцияның телефоннары:
☐ Редактор — 3-43-34;
☐ приемная — 3-34-26;
☐ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
☐ харыысалгалыг секретарь 3-34-92;
☐ оралакчылары — 3-45-93;

КИЛДИСТЕР:
☐ экономика килдистери:
☐ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73;
☐ кодээ ажыл-агыйы — 3-41-16;
☐ социал айтырыглар — 3-34-57;
культура болгаш улус өөредилге 3-39-15;
☐ улус депутаттар Советтериниң — 3-34-98;
☐ ниитилел политиктиг — 3-36-25;
☐ медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-41-23;
☐ чагаа — 3-39-03;
☐ очулга — 3-34-39, 3-34-92;
☐ корректорлар — 3-34-19;
☐ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
☐ солун келбейн баргаанда — 2-32-75;
☐ бухгалтерия — 3-37-11.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк № 363305».

Тыва Республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы.

Тиражы 27007 экз.

Чагыг № 990.